

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Ekonomická fakulta

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2010

Jan Folprecht

Technická univerzita v Liberci
Ekonomická fakulta

Studijní program: **N 6208 – Ekonomika a management**
Studijní obor: Podniková ekonomika

Zimbabwe – ekonomický kolaps

Zimbabwe – The Economic Collapse

DP – PE – KEK 2010 10

Jan Folprecht

Vedoucí práce: Ing. Kocourek Aleš, Ph.D., katedra ekonomie
Konzultant: prof. Ing. Fárek Jiří, CSc., katedra ekonomie

Počet stran: 84 Počet příloh: 0

Datum odevzdání: 7. května 2010

Prohlášení

Byl jsem seznámen s tím, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé diplomové práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li diplomovou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Diplomovou práci jsem vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím diplomové práce a konzultantem.

V Liberci dne 7. května 2010

Jan Folprecht

Poděkování

Děkuji rodině – Kateřině a Medě – za podporu při psaní práce.

Děkuji vedoucímu práce, Ing. Aleši Kocourkovi, Ph.D. za trpělivost a pečlivé vedení.

Anotace

Bývalá britská kolonie Jižní Rhodesie vyhlásila nezávislost na Spojeném království v roce 1964. Její hospodářská situace byla v mnohém ovlivněna mezinárodně-politickým postavením země a sankcemi na ni uvalenými. Po 16 letech převzal vládu v nově ustaveném Zimbabwe Robert Mugabe a jeho politická strana ZANU (PF). Třicet let po získání moci je Zimbabwe zchudlou a zadluženou zemí s řadou problémů ve všech oblastech života. Zimbabwe se zapsalo do dějin jednou z nejhorších hyperinflací historie a jedním z nejdramatičtějších propadů kvality života obyvatelstva. Tato práce se zabývá studiem příčin tohoto úpadku, sleduje dopady vládní hospodářské politiky, jako i mimohospodářské kroky vlády, které však zásadním způsobem ovlivnily ekonomický život země. Současně srovnáním s některými z okolních zemí chce ukázat možnost různých cest hospodářského růstu pro země subsaharské Afriky.

Klíčová slova

Deficit, hyperinflace, chudoba, inflace, kvazifiskální financování, měnová expanze, Mugabe, pozemková reforma, vyvlastnění, Zimbabwe.

Annotation

The former British colony of Southern Rhodesia declared independence from the United Kingdom in 1964. The economic situation was influenced by the foreign position of the country and the sanctions imposed on it. After 16 years Robert Mugabe and his ZANU (PF) took over the government of newly established Zimbabwe. Thirty years of his government lead Zimbabwe to the position of one the poorest and indebted countries in the world with a number of problems. Zimbabwe went through one of the worst hyperinflations in the history and one of the most dramatic drops of the quality of life of the population. This work describes and analyses the roots of this decline, tracking the impact of government economic policies, as well as the government's non-economical decisions and policies with massive impact on economic life of the country. Comparisons with some neighboring countries show the different approaches and opportunities how to achieve economic growth for countries in sub-Saharan Africa.

Key Words

Deficit, expropriation hyperinflation, inflation, poverty, quasi-fiscal funding, monetary expansion, Mugabe, land reform, Zimbabwe.

Obsah

Seznam zkratk	10
Seznam tabulek.....	11
Seznam obrázků	12
1. Úvod.....	13
2. Ekonomicko-historický vývoj Zimbabwe do konce 80. let.....	15
2.1 Geografické, kulturní a historické předpoklady	15
2.2 Od vzniku Rhodesie po vznik Zimbabwe.....	18
2.3 Podmínky při vzniku Zimbabwe	21
2.4 Období po vzniku Zimbabwe, 80. léta	24
3. Program strukturálních změn v 90. letech, jejich dopady na ekonomiku.....	40
3.1 Změna geopolitické situace na počátku 90. let.....	40
3.2 Program strukturálních reforem v první polovině 90. let	41
3.3 Druhá polovina 90. let – stupňující se krize	44
3.4 Zhodnocení ESAP a období 90. let	49
4. Pozemková reforma a kolaps ekonomiky v letech 2000 – 2009	50
4.1 Pozemková reforma	50
4.2 Zahraniční intervence v Demokratické republice Kongo.....	59
4.3 Politická situace v letech v 2000 – 2009	59
4.4 Prohloubení ekonomické krize v letech 2000 – 2009.....	63
4.5 Zhodnocení vládních politik v letech 2000 – 2009	69
5. Porovnání s okolními zeměmi – možná řešení krize	70
5.1 Srovnání s Jihoafrickou republikou	70
5.2 Další okolní státy	74
5.3 Stabilizace situace v Zimbabwe v roce 2009.....	78
6. Závěr.....	80
Seznam použité literatury.....	82

Seznam zkratek

AIDS	Syndrom získaného selhání imunity
ARnI	<i>Association of Rhodesian Industries</i>
CFU	<i>Commercial Farmers Union</i>
CSO	Centrální statistický úřad Zimbabwe
ESAP	Program strukturálních reforem (1991) (<i>Economic and Structural Adjustment Program</i>)
GEAR	<i>Growth, Employment and Redistribution</i> , jihoafrický rozvojový plán (1996)
HDP	Hrubý domácí produkt
HIV	<i>Human Immunodeficiency Virus</i> , virus způsobující onemocnění AIDS
HRW	<i>Human Rights Watch</i>
IMF	Mezinárodní měnový fond (<i>International Monetary Fund</i>)
MDC	Hnutí za demokratickou změnu (<i>Movement for Democratic Change</i>)
RBZ	Reservní banka Zimbabwe (centrální banka) (<i>Reserve Bank of Zimbabwe</i>)
SDR	XDR – zvláštní práva čerpání, měnová jednotka IMF
WB	Světová banka (<i>World Bank</i>)
ZANU (PF)	Africký národní svaz Zimbabwe (Vlastenecká fronta)
ZNLWVA	<i>Zimbabwe National Liberation War Veterans Association</i>

Seznam tabulek

Tabulka 1: Růst HDP mezi lety 1980 – 1989 v Zimbabwe, zemích subsaharské Afriky a v Jihoafrické republice	32
Tabulka 2: Podíl jednotlivých sektorů na tvorbě HDP (1980 = 100).....	33
Tabulka 3: Růst HDP, poměr úspor a investice na HDP	33
Tabulka 4: Podíl zahraničního dluhu na HDP a náklady jeho financování.....	34
Tabulka 5: Sociální indikátory	35
Tabulka 6: Nezaměstnanost podle věkových skupin a pohlaví, rozdělení na městské a celkové obyvatelstvo.....	36
Tabulka 7: Míra nezaměstnanosti v % podle vzdělání, 1992:.....	37
Tabulka 8: Index reálných mezd 1995 (1990 = 100)	46
Tabulka 9: Podíl typů pozemků (2000).....	51
Tabulka 10: Zemědělská produkce 1998 – 2004	56
Tabulka 11: Živočišná produkce 1998 – 2004	57
Tabulka 12: Průmyslová produkce, 1998 – 2004, 1990 = 100	65
Tabulka 13: Dotace RBZ, 2003 – 2006.....	67
Tabulka 14: Meziroční růst agregátu M3, 1998 – 2004	68

Seznam obrázků

Obrázek 1: Mapa Zimbabwe	16
Obrázek 2: Vývoj populace Zimbabwe, Botswany, Jihoafrické republiky.....	17
Obrázek 3: Reálné výdaje státního rozpočtu Zimbabwe na obranu	29
Obrázek 4: Vývoj počtu zaměstnanců a reálných příjmů státních zaměstnanců	36
Obrázek 5: Celková produkce vybraných plodin 1998 – 2004 (tis. tun)	57
Obrázek 6: Živočišná produkce 1998 – 2004.....	58
Obrázek 7: Celková produkce vybraných plodin 1998 – 2004 (tis. tun)	58
Obrázek 8: Inflace (1998 – 2005).....	64
Obrázek 9: Meziroční změna HDP 1998 – 2004	64
Obrázek 10: Příjmy, výdaje a deficit státního rozpočtu 1999 – 2008	66
Obrázek 11: Ztráty centrální banky z kvazifiskálních operací (% HDP).....	67
Obrázek 12: Meziroční změna agregátů M1, M2, M3	68

1. Úvod

Dějiny Rhodesie a Zimbabwe od 60. let 20. století prošly několika zvraty. Po skončení britské koloniální správy (1964) a pádu bělošského režimu v Rhodesii roku 1980 startovala nová republika s ekonomikou postiženou mnoha lety mezinárodních sankcí a útlumem v důsledku vnitropolitických a ozbrojených střetů; přesto v pozici druhé nejsilnější ekonomiky subsaharské Afriky, s pozůstatky částečně britského a částečně kontinentálního právního systému a ekonomiky postavené na mixu služeb, zemědělství i průmyslu, když ve všech sférách ekonomiky hrála dominantní roli bělošská menšina.

Vznik Zimbabwe a nástup první vlády Roberta Mugabeho v roce 1980 přinášel rozporná očekávání, především stran ekonomického kurzu země a nejistoty ohledně způsobů vedení země a míry příklonu k socialismu. V důsledku příznivé situace a hospodářské politiky v první polovině osmdesátých let nastalo v Zimbabwe období relativní prosperity a růstu. I v něm a především v následujících letech však můžeme sledovat sérii vládních rozhodnutí, politik a změn v přístupu státní správy ať na úrovni makro- či mikroekonomické, které vedly spolu s dalšími faktory k postupnému hospodářskému rozpadu země do podoby, v jaké ji můžeme sledovat v prvním desetiletí nového milénia: hyperinflace, vysoká nezaměstnanost, ztráta právních jistot (zejména v oblasti vlastnických práv), chudoba, emigrace, nemocnost.

Organizace *Fund for Peace* vypracovala metodiku *Failed State Index* k hodnocení států podle 12 sociálních, ekonomických a politických kritérií na škále 0 – 120. Vyšší číslo znamená horší výsledek. Zimbabwe dosáhlo v roce 2009 hodnocení 114 bodů ze 120 možných, umístila se na druhém místě za Somálskem (114,7 bodu). Za Zimbabwe pak nacházíme Súdán, Čad, Demokratickou republiku Kongo (Kinshasa), Irák nebo Afghánistán (108 bodů). (Pro srovnání nejlepší země světa, Norsko, dosáhla 18,3 bodu, Česká republika na 152. místě ze 177 získala 42,6 bodu). (THE FAILED STATE INDEX, 2009).

Bylo-li Zimbabwe považována ještě v osmdesátých letech za druhý nejvyspělejší stát subsaharské Afriky po Jihoafrické republice, je nutno si položit si otázku, co vedlo k takovému zhoršení situace v průběhu třiceti let nezávislosti, kdy se propadla i ve srovnání s okolními zeměmi regionu.

Cílem práce je analyzovat a ukázat na konkrétních případech (jako byla násilná pozemková reforma, angažovanost v ozbrojených konfliktech, regulace trhu, měnová expanze jako zdroj

financování schodků státního rozpočtu i tyto schodky samotné), jak správa země, vládní rozhodnutí a změny vládních politik spolu s externími šoky (změna v objemu a zaměření zahraniční pomoci v důsledku nedemokratických kroků vlády nebo jejích hospodářských politik, dopad epidemie AIDS, klimatické vlivy aj.) dopadly na ekonomický život země. Dále pak posoudit, k jakým výsledkům vede určitý typ politik, a navrhnout pro situaci odpovídající roku 2009 opatření, která by mohla ekonomiku Zimbabwe stabilizovat s přihlédnutím k okolním zemím regionu i jiným zemím se zkušenostmi s hyperinflací a ekonomickým rozvratem.

Na začátku práce je nutné upozornit na problém s dostupností informací a přesných statistických údajů, vzhledem k míře inflace a variabilitě jiných ekonomických i populačních veličin lze považovat většinu údajů vztahujících se zejména k období po roce 2000 spíše za odhady tvořené s různými záměry (zvláště pokud o jde vládní zimbabwejské zdroje).

2. Ekonomicko-historický vývoj Zimbabwe do konce 80. let

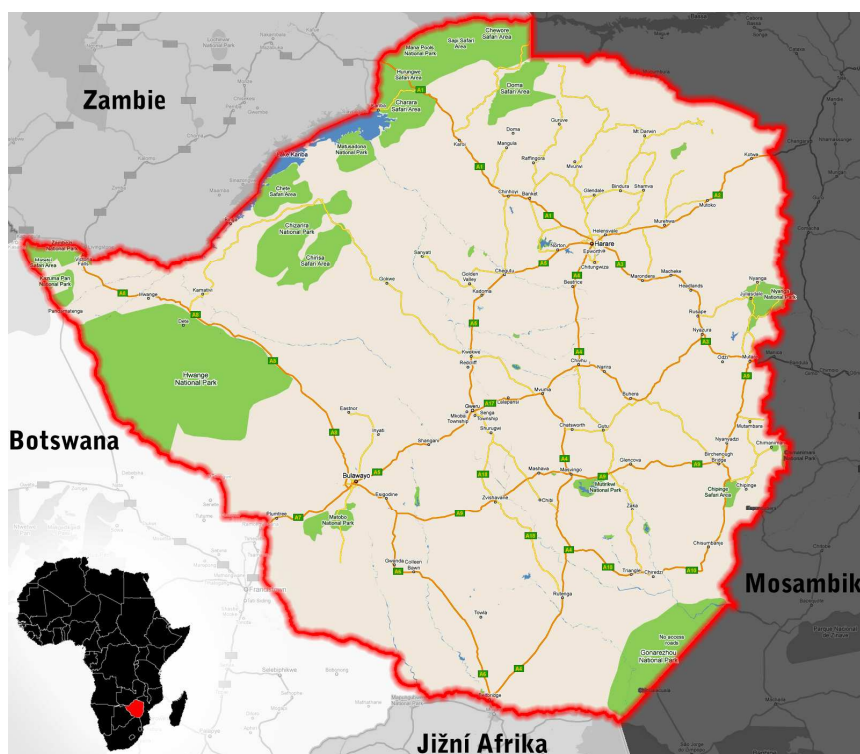
Pro pochopení a analýzu změn, které nastaly v Zimbabwe v 90. letech 20. století a zvláště pak po roce 2000, je zapotřebí povšimnout si, jakým způsobem ovlivňuje ekonomický život země její poloha, národnostní složení, kulturní a historické zdroje utvářející vzorce chování a rozhodování i na nejvyšší úrovni (vlády a státní správy). Komplexní charakteristikou Zimbabwe a srovnáním jeho situace s okolními zeměmi získáme východisko pro detailní analýzu jednotlivých změn v zemi v uplynulých bezmála 30 letech, jejich iniciačních momentů na úrovni vládních rozhodnutí i jejich důsledků.

2.1 Geografické, kulturní a historické předpoklady

Přírodní a sociální zdroje determinují možnosti ekonomiky z hlediska jejího zaměření, ať už v oblasti zdrojů surovin, průmyslové tradice a znalosti technologií, lidského kapitálu, nebo naopak dostupnosti jiných trhů.

2.1.1 Geografická poloha země

Zimbabwe se nachází na jižním konci afrického kontinentu, severovýchodně od Jihoafrické republiky a Botswany. Jedná se o vnitrozemský stát (od moře jej odděluje na východě Mosambik) o rozloze 390 tisíc km², který se rozprostírá zhruba mezi 16. a 22. stupněm jižní šířky. Většina území se nachází na náhorní plošině v nadmořské výšce nad 1 000 m.n.m. (například hlavní město Harare leží v nadmořské výšce 1 500 m.n.m.). Kombinace polohy severně od obratníku Kozoroha a nadmořské výšky přináší průměrné teploty odpovídající spíše subtropickému pásmu (23 stupňů Celsia v nejteplejším období, okolo 15 stupňů v nejchladnějším). Pro zemědělství je využívána především oblast v okruhu 100 km okolo hlavního města Harare, kde je koncentrována většina farem a zemědělských podniků (HULEC, OLŠA 2008, 7).

Obrázek 1: Mapa Zimbabwe

Zdroj: <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/35/Africa_map.jpg>
<<http://maps.google.com/>>

2.1.2 Přírodní zdroje

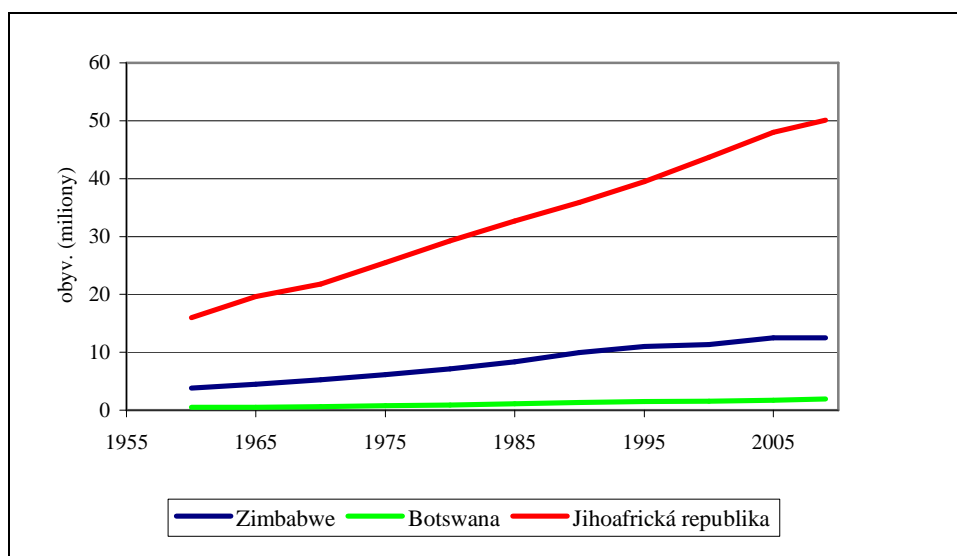
Zemědělství díky přírodním dispozicím je v rostlinné produkci zaměřeno především na kukuřici, pšenici, cukrovou třtinu, sóju, tabák a další plodiny, jimž vyhovuje subtropický charakter podnebí.

Z hlediska nerostných surovin je nejvýznamnější těžba černého uhlí, dále pak těžba chromu, železné rudy, zlata a některých dalších surovin. Ve všech případech však jde o objem pokrývající spíše vlastní spotřebu země než o exportní komodity (jako jsou například diamanty v případě sousední Botswany) (MNISTERSTVO ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ ČR).

2.1.3 Populace

Na území o rozloze 390 tisíc km² žije v roce 2009 podle různých odhadů cca 12 milionů obyvatel. Spolehlivost tohoto údaje není příliš vysoká z důvodů vysoké porodnosti, migrace do zahraničí a vysoké prevalence viru HIV a onemocnění AIDS. Odhadovaná hustota osídlení

činí cca 30 obyvatel na km². Pro představu o demografickém vývoji stačí porovnání počtu obyvatel v letech 1960 až 2008 (kde jsou dostupné hodnoty):

Obrázek 2: Vývoj populace Zimbabwe, Botswany, Jihoafrické republiky

Zdroj: LAHMAYER, United Nations

Stagnace růstu populace a možný pokles po roce 2000 (spolehlivost dostupných dat je nízká) indikuje hluboké problémy Zimbabwe v období po roce 2000. Podobně lze pozorovat pokles míry porodnosti na jednu ženu ze 7,3 dětí v letech 1975–1980 na 3,7 dětí v letech 2005–2010 (částečná predikce). Průměrný věk populace je pouze 18,9 roku (oproti např. 40,1 roku v České republice) (CIA, The World Factbook).

Zhruba 98 % populace tvoří Afričané, národnostně s převahou cca 82 % Šonové. Ndbeleové a další skupiny žijící převážně v jihozápadní části země tvoří cca 16 %. I toto rozdělení částečně určuje politický život země, kdy například ve vedení politických stran a posléze i při rozdělování pozic ve státní správě je dodržována snaha o jistou míru parity obou černošských etnik. Bělošská a asijská populace čítá dohromady zhruba 2 %, přesto podíl bělošské populace na vývoji ekonomiky činil z historických důvodů podstatně více, než odpovídá podílu na populaci.

Většina populace (odhadem 3/4) vyznává různá křesťanská náboženství, především protestantská (dědictví britské koloniální správy). Naopak muslimů žije v Zimbabwe zhruba 1 %. Z toho pohledu protestantská morálka se svým důrazem na aktivitu a zodpovědnost již v životě na tomto světě se snaží ovlivňovat přístup obyvatel ke svým záležitostem, v porovnání s ostatními africkými zeměmi, jimž často dominují jiná náboženství.

2.2 Od vzniku Rhodesie po vznik Zimbabwe

Období před vyhlášením nezávislosti v roce 1965 se vyznačovalo hospodářskou prosperitou založenou především na zemědělské produkci, kdy export zemědělských produktů (jmenovitě tabáku) se podílel až 40 % na tvorbě HDP. Naproti tomu výrazně bělošský režim Iana Smithe ustanovený v roce 1965 musel po celých patnáct let své existence čelit dvěma zdrojům hospodářských problémů: vnitropolitické nestabilitě a hospodářským sankcím OSN.

2.2.1 Hospodářské sankce

První sankce byly vyhlášeny rezolucí Rady bezpečnosti OSN číslo 217 z roku 1965 v reakci na jednostranně vyhlášenou deklaraci nezávislosti Rhodesie na britské koruně. Následné sankce OSN i britské vlády obsahovaly různě intenzivní omezení či zákazy vývozu tabáku, cukru, masa a dalších komodit z Rhodesie, na druhé straně pak omezení dovozu ropy do Rhodesie, zmrazení rhodeských finančních prostředků v britských bankách aj. (HULEC, OLŠA 2008, 245). Cílem sankcí bylo oslabení nově ustanovené vlády Iana Smithe. Zákaz dovozu ropy do Rhodesie byl pocíťován bolestně, na ropné produkty byl zaveden přidělový systém a zásobování ropou bylo obtížně a nelegálně – s ohledem na sankce – řešeno přes Jihoafrickou republiku a tehdy ještě portugalský Mosambik.

Nicméně uplatňování sankcí nebylo dostatečně důsledné a paradoxně prospělo rhodeské ekonomice. Tento efekt se dostavil jako důsledek tří klíčových faktorů – za prvé sankce byly anoncovány dostatečně dopředu a Rhodesie stáhla své finanční prostředky v dostatečném předstihu z britských bank. Za druhé sankce byly uvaleny na konci roku 1965, který byl z těch ekonomicky úspěšnějších, proto v ekonomice byl dostatečný objem zdrojů pro překonání prvního šokového období. Za třetí omezení dovozu britského zboží vedlo k vyrovnaní rhodeské platební bilance a především stimulovalo poptávku po místním zboží, což podporovalo rozšíření vlastních výrobních kapacit.

V roce 1966, prvním roce sankcí, došlo k prudkému poklesu zahraničního obchodu – dovoz poklesl meziročně o 30 %, vývoz dokonce o 37 %, HDP se snížilo o 2,6 %. Od roku 1967 ale začíná období hospodářského růstu, které v důsledku příznivých okolností pokračuje až do roku 1975 průměrným tempem 9 %. Zdrojem růstu byl především průmysl, v souvislosti s uvalenými sankcemi došlo k rozvoji jak potravinářství (z důvodu zajištění soběstačnosti),

textilního průmyslu a obuvnického průmyslu, tak i ke zvyšování kapacit například v ocelářství. Vývoz byl realizován vesměs přes jihoafrické obchodní partnery. (CROSS, 1981).

Nejpostiženějším odvětvím v důsledku sankcí byl vývoz tabáku, i ten se však podařilo vrátit na světové trhy reexportem přes třetí země, opět hlavně přes Jihoafrickou republiku a Mosambik.

Dokonce i množství turistů přijíždějících do Rhodesie po krátkém zaváhání rostl. Důsledkem sankcí uvalených na Rhodesii tedy byla všestranná stimulace v důsledku adaptace na negativní vnější šok.

2.2.2 Vnitropolitická nestabilita

Důsledkem ustanovení bělošského režimu, jehož rasistická orientace se odrazila i ve vyhlášení republiky 1. března 1970, bylo značné zesílení protivládních tendencí mezi africkou většinovou populací. Přes probíhající jednání mezi rhodeskou vládou a Británií o uznání nezávislosti, která měla být doprovázena i posunem na poli občanských práv africké populace, a přes jednání liberální části bělošské menšiny s některými africkými politiky o společném postupu na poli lidských práv, napadali africké partyzánské skupiny již od roku 1972 bělošské farmy. S postupným růstem četnosti i razance útoků vedených z počátku především ze základů spřátelených mosambických partyzánských skupin docházelo k erozi důvěry bělošské menšiny v bezpečnost. Na obranu byla povolána armáda, docházelo k povolávání záložníků a studentů do armády, k ozbrojování jednotlivých Rhodésanů, k bojovému výcviku bělošských žen ap. Nicméně bezpečnostní podmínky se v první polovině 70. let neustále vyostřovaly. Spolu s nimi docházelo ke zhoršení poměrů i na poli politickém a ekonomickém. (RHODESIAN BUSH WAR, 2010)

V roce 1975 se situace dále zkomplikovala. V Mosambiku – nyní již nezávislém – se moci ujala marxistická Fronta za osvobození Mosambiku, která okamžitě přestala podporovat rhodeské akce proti partyzánům. Všechny pokusy o jednání mezi bělošskou vládou a černošskou opozicí ztroskotaly a dokonce i nejbližší spojenec Rhodesie, Jihoafrická republika, výrazně omezil svoji podporu. Důsledkem neúspěšných jednání mezi Ianem Smithem a opozicí v srpnu 1975 byl i počínající rozkol mezi různými černošskými stranami.

Na podzim 1976 pronikla rhodeská armáda na mosambické území a zabila v jednom z partyzánských táborů přes dvanáct set lidí. V odvetě na tento útok prudce zesílily partyzánské akce. S rostoucím napětím došlo k úplnému zastavení pomoci ze strany Jihoafrické republiky a k omezení exportních a importních cest přes sousední státy s výrazným dopadem na ekonomiku země. Přes pokračující jednání docházelo i v roce 1977 k tvrdým ozbrojeným střetům mezi partyzány a rhodeskou armádou, které se čím dál tím více dotýkaly i oblastí obývaných bělošskou menšinou. (RHODESIA, 2010).

Neustálé napětí a střety vyvolaly frustraci, která se u bělošské menšiny odrazila v rostoucí emigraci: Měsíčně odcházelo ze země přes 1 500 bílých obyvatel, především z řad odborníků. V mnoha oblastech se snížila dostupnost lékařské péče. Velká část bělošských mužů po většinu roku sloužila v ozbrojených složkách. Důsledkem byl nedostatek pracovní síly, opotřeбенí kapitálu, pokles produkce a růst cen.

Po složitých jednáních byla v listopadu 1977 ustanovena první multirasová vláda v čele s Ianem Smithem a několika africkými politiky. Její vznik spolu s dohodou o postupném narovnání volebního systému a občanských práv však nepřinesly klid zbraní. Velmi mírný pokrok neuspokojil ani jednu část obyvatelstva.

A tak se i přes dohodu z roku 1978 o nové ústavě a volbách situace dále zhoršovala, partyzánské jednotky zesílily bojové aktivity, například sestřelily dvě civilní dopravní letadla a zničily centrální sklad pohonných hmot – důsledkem bylo zastavení mezinárodní i národní letecké dopravy a zastavení turistického ruchu, který před tím přispíval významnou měrou k hospodářskému růstu země.

Po volbách z dubna 1979 došlo k ustanovení multirasového parlamentu a vznikla vláda premiéra Abela Muzorewa s mnoha cíli i v oblasti hospodářství a mezinárodní politiky. Mezi její priority patřilo mezinárodní uznání nezávislosti, ukončení hospodářských sankcí vůči zemi, znovuoživení ekonomiky, zastavení exodu bělošské menšiny (v té době již zemi opustila čtvrtina bílých obyvatel) a především zklidnění bezpečnostní situace. Protože se však na volbách a na vládě nepodíleli některé z nepovolených opozičních černošských skupin (zvláště pak ZANU (PF), Robert Mugabe a Joshua Nkomo), zlepšení situace nenastalo.

2.2.3 Konference v Lancaster House

Aby došlo k zapojení celého spektra afrických skupin do řešení situace, byla svolána britským ministrem zahraničí nová ústavní konference do londýnského Lancaster House, kde měla být dohodnuta další změna ústavy, tak aby narovnáním práv obou skupin obyvatel došlo k uspokojení všech afrických skupin a k jejich zapojení do řešení situace a do vlády nad zemí.

Výsledkem jednání tříměsíčního jednání na podzim 1979 byl mnohostranný kompromis definující vstupní situaci nezávislého Zimbabwe jak po stránce politické, mezinárodně-právní, hospodářské, ale i po stránce vlastnictví půdy, kdy stávajícím bělošským vlastníkům byla zajištěna nedotknutelnost jejich vlastnictví a zároveň byla přislíbena mezinárodní pomoc při výkupu pozemků pro drobné africké zemědělce.

Dále bylo rozhodnuto o konání voleb v únoru 1980. Jejich vítězem se stal díky silně levicové rétorice obávaný a majoritním šonským obyvatelstvem podporovaný Robert Mugabe. K vyhlášení nezávislosti došlo 18. dubna 1980.

2.3 Podmínky při vzniku Zimbabwe

V předchozí kapitole bylo možné nahlédnout v časové perspektivě na zásadní momenty ovlivňující ekonomickou situaci Zimbabwe do roku 1980. Okamžik vzniku státu a jeho podmínky lze charakterizovat v několika zásadních bodech, které si Zimbabwe vneslo do prvních let své existence.

2.3.1 Dominance bělošské většiny na ekonomickém životě země

V roce 1980 byla naprostá většina zimbabwské ekonomiky v rukou bílé menšiny. Ač tato menšina činila méně než 4 % podíl na populaci, kontrolovala (v některých případech společně se zahraničními investory) 90 % zemědělské produkce. Podobně vysoký podíl měla i na finančním a průmyslovém sektoru a na licencích na těžbu nerostných surovin. Bílá menšina byla i tou vzdělanější částí populace, a to jak po stránce odborných profesí (lékařské, technologické ap.), tak i pro administrativu privátního i veřejného sektoru. (MOYO, 2000).

Členové nové vlády Roberta Mugabeho (a především on sám) byli v předchozích letech svědky, jaký dopad měl exodus bílé menšiny ze zemí jako Mosambik. Ostatně Mugabe si byl vědom i dopadů odchodu čtvrtiny bílé populace v letech předcházejících ustanovení nezávislého Zimbabwe. Proto se navzdory své předchozí revoluční rétorice snažil ujistit bílou menšinu o jejich právech a budoucnosti v rámci nového uspořádání, aby si zajistil jejich podporu, přítomnost a ekonomickou aktivitu v zemi i pro další období.

2.3.2 Dohody z Lancaster House

Dohody z Lancaster House obsahovaly mnoho podmínek, jednou z nich byla platnost nové ústavy přinejmenším po dobu deseti let, po tuto dobu byla nová většinová vláda zavázána dodržováním nastavených podmínek.

Jejich součástí byla i nedotknutelnost práv vlastníků půdy. Jedinou možností, jak získat půdu pro pozemkovou reformu, bylo její vykoupení od stávajících vlastníků za náhradu v cizí měně. Pro tyto účely bylo přislíbeno 2 miliardy USD ze strany Británie a Spojených států, ovšem výkup pozemků probíhal velmi pomalu. Jedním z nejzávažnějších dopadů na ekonomiku země tedy byl jen minimální posun ve věci pozemkové reformy a redistribuce půdy.

2.3.3 Síla venkovských volebních hlasů

Podle odhadů z roku 1978 pouze zhruba 17 % africké populace žilo v tehdejší Rhodesii ve městech včetně malých měst nad deset tisíc obyvatel. Naprostá většina tedy obývala venkovské oblasti. Po přepočtení podílu Šonů na venkovské populaci lze konstatovat, že 50 % celkového obyvatelstva země tvořili venkovští Šonové. Volební potenciál této části populace si velmi dobře uvědomoval Robert Mugabe a zaměřil se na ni ve volebních kampaních. Výsledek všech následujících volebních klání v následujících dvou desetiletích byl určen tímto spojením. (JENKINS, 2002a).

2.3.4 Rasová nesnášlivost

Historie Zimbabwe 20. století zrodila mnoho konfliktních bodů mezi černošskou a bělošskou populací. Zatímco na začátku 20. století činil podíl bělošských farem na celkové zemědělské produkci 10 %, v roce 1979 již přes 90 %, v důsledku odkupů a zabírání půdy. Tato zkušenost spolu s desetiletími frustrace (zvláště během režimu Iana Smithe) vytvořily potenciál pro silnou nesnášlivost černošské většiny a bílé menšiny, která následně vykrytalizovala s růstem problémů zimbabwejské ekonomiky.

2.3.5 Nedůvěra mezi etniky, politickými vůdci

Většinovou populací jsou Šonové s podílem cca 80 %, podíl Ndebeleů je pouze něco pod 20 % procent. Vliv Šonů podporou Roberta Mugabeho v počátečním období posílil, naopak Ndebeleové se dostali částečně na okraj. Přispívali k tomu sami vůdci jednotlivých politických stran, kdy po počátečním nalezení schopnosti vzájemné komunikace, především v době jednání v Lancaster House, velmi snadno ztráceli ze zřetele vzájemné dohody a sliby.

2.3.6 Nezkušenost černošské většiny s řízením státu a veřejných záležitostí

Zatímco do roku 1980 naprostá většina pozic ve veřejné a státní správě byla zastávána bělošskou menšinou, po problémech druhé poloviny 70. let, částečném exodu bělošské menšiny a s příchodem nové Mugabeho vlády došlo k erozi veřejné správy. Prvním faktorem krize byla nedostatečná důvěra mezi bílými a (nově příchozími) černošskými pracovníky veřejné správy, která znemožňovala efektivní spolupráci. Druhým faktorem byla nezkušenost africké většiny s prací veřejné správy. Nedostatečná kvalifikovanost nově příchozích výrazně snižovala efektivitu výkonu veřejné správy a v důsledku projevující se korupce a mnoha pochybení i důvěru ve veřejnou správu jako takovou. Spolu s tím následoval i odchod mnoha kvalifikovaných bílých zaměstnanců z veřejné správy.

2.3.7 Ekonomická závislost na Jihoafrické republice

Jihoafrická republika dlouhodobě podporovala Rhodesii, ať už přímo (např. vojensky) nebo nepřímo (např. dlouhodobě umožňovala Rhodesii import a export přes své území v době

ekonomických sankcí). Dále byla a je klíčovým zdrojem průmyslových výrobků pro vnitřní trh a také finančním centrem subsaharské Afriky.

I z tohoto důvodu se nová vláda Roberta Mugabeho obávala podnikat radikálnější kroky proti bílé menšině, která měla zastání právě u Jihoafrické republiky. Obavy z dopadu omezení obchodu, finančních toků a celkové destabilizace z jihoafrické strany byly příliš silné.

2.4 Období po vzniku Zimbabwe, 80. léta

Navzdory hospodářským sankcím a hlubokým vnitřním problémům v 70. letech bylo Zimbabwe v roce 1980 stále nejrozvinutějším státem subsaharské Afriky po Jihoafrické republice. Průmyslová výroba se podílela 25 % a služby 40 % na hrubém domácím produktu. Také díky „ochraně“ trhu sankcemi na dovoz zboží produkovala ekonomika široké spektrum komodit, od potravin, tabáku, textilu, obuvi, přes nábytek po chemické produkty. Velká část se však spotřebovávala na vnitřním trhu, exportní trhy byly v letech sankcí nedostupné a zboží z domácí produkce ani nebylo dostatečně konkurenceschopné.

Cílem této kapitoly je prozkoumat, kdo, jaké faktory a události, resp. jaká vládní rozhodnutí ovlivnila politicko-ekonomický vývoj Zimbabwe v osmdesátých letech a jak se jí podařilo rozvinout potenciál nové republiky.

2.4.1 Sociální skupiny a nátlakové organizace

Při zkoumání, jakým způsobem jsou ovlivňována rozhodnutí vlády různými nátlakovými společnostmi, nebo řídí-li se vláda spíše silou elektorátu, je podstatné znát, které zájmové skupiny mohou ovlivňovat chod státu a zda-li je systém nastaven tak, aby dokázal vnímat jejich požadavky. (JENKINS, 2002a).

Za hlavní nátlakovou skupinu bílých farmářů lze považovat *Commercial Farmers' Union* (CFU) sdružující bílé farmáře obhospodařující většinu úrodné zemědělské půdy. Tato organizace disponovala velmi silným vlivem do roku 1980 a po vzniku Zimbabwe stále byla silným partnerem – přinejmenším s ohledem na ekonomickou sílu její členské základny. Její vliv upadl především s pozemkovou reformou po roce 2000. Podobnou organizací byla *Association of Rhodesian Industries* (ARnI), ovšem přinejmenším do 70. let na rozdíl od

CFU, která byla zastáncem volného obchodu, ARnI zastávala značně protekcionistické postoje. Obě podporovaly bělošský režim po celou dobu existence Rhodesie.

Zájmy obou organizací však byly v přímém rozporu se zájmem nové vlády po ustanovení Zimbabwe. Ta se cítila odpovědná své voličské bázi, která však byla rozdělena na venkovskou a městskou populaci. Pro venkovskou část černošského obyvatelstva byla prioritou především pozemková reforma. Pro pracovníky v zemědělství (zaměstnance komerčních farem) pak byla prosperita venkova svázána s možností volného obchodu se zemědělskými komoditami, tedy s otevřenou ekonomikou. Naopak městská černošská populace pracující částečně v průmyslu spíše směřovala k podpoře protekcionistických opatření. Ani jedna z těchto velkých voličských skupin však neměla přinejmenším v prvních dvou desetiletích existence země žádnou organizaci, která by cíleně před vládou hájila jejich zájmy.

Se vznikem nových černošských elit tak došlo k posunu v akcentu jednotlivých témat černošského elektorátu (více viz níže).

2.4.2 Doba získání nezávislosti a zkušenosti v regionu

Mnoho afrických států získalo nezávislost na koloniálních zemích v průběhu padesátých a šedesátých let, a to včetně některých zemí se Zimbabwe sousedících. Ta byla vlastně v roce 1980 jednou z posledních zemí, kde přešla vláda a správa země do rukou Afričanů. Zimbabwská vláda tedy mohla sledovat pěti- až dvacetileté zkušenosti okolních zemí.

Obecně u všech afrických států (snad s výjimkou Jihoafrické republiky) můžeme sledovat obdobné typy problémů při utváření nového státu: etnickou nehomogenitu (danou vytyčením státní hranice podle bývalých koloniálních celků, nikoli přirozeným vývojem a národní emancipací), slabé vnímání pojmu státnost, slabé politické instituce nově vznikající vlády, technická a administrativní omezení schopnosti výkonu moci, vysokou ekonomickou závislost (zpočátku především na původní „metropoli“), vesměs nesplněná a nesplnitelná očekávání obyvatelstva, politickou nestabilitu a brzký příklon k autoritářským režimům – často lze vysledovat vznik režimu jedné strany (ať už ústavní cestou nebo vytlačením opozice na okraj politického života).

Ať už se země vydaly cestou „kapitalistického“ nebo „socialistického“ rozvoje (ve slovníku druhé poloviny minulého století), udržovaly si vysokou míru kontroly ekonomiky, ať už v podobě přímého státního vlastnictví nebo přísné regulace soukromého podnikání.

2.4.3 Ustavení nové vlády

Po volbách z února 1980 vznikla pod vedením Roberta Mugabeho a ZANU (PF) vláda široké koalice, kde zbyla dvě místa i na bělošské ministry. Deklarovaným cílem Mugabeho politiky byla rychlá obnova Zimbabwe, především jeho ekonomiky, integrace existujících ozbrojených složek (vládních i povstaleckých), přesídlení milionu uprchlíků žijících v sousedních zemích zpět do vlasti, pozemková reforma (jejíž limity ovšem byly dány výše zmíněnými dohodami z Lancaster House) a změny v oblasti školství a v dalších veřejných službách. Současně vláda deklarovala, že bude postupovat nediskriminačně proti bělošským a asijským menšinám v jakékoli oblasti veřejného života. Mottem se stala „národní jednotu“ (pojem, který se pod vedením ZANU (PF) během let posunul spíše do významu známého u nás jako „národní fronta“).

Co budilo obavy investorů a podnikatelů po celá osmdesátá léta, byla rétorika vlády, která silně deklarovala příklon k socialistickým myšlenkám. Ale navzdory původním očekáváním nedošlo k výraznému znárodnování podniků či jiným socialistickým krokům. Nejvýrazněji se tato politika měla posléze manifestovat v regulaci a licencování mnoha oblastí podnikání, což přinášelo transakční náklady a pro malé podnikatele i velkou ztrátu času. (BRETT 2005). Ostatně i navzdory různým výhrůžkám porušením dohod z Lancaster House vláda po celých deset let respektovala ochranu soukromého vlastnictví velkých farem a při vědomí důležitosti jejich vlivu na chod ekonomiky nechávala bílé farmáře hospodařit na jejich půdě.

Pro fungování nové vlády lze najít ještě další charakteristiku. Jak uvádí (BRETT 2005, 13), ZANU (PF) byla v době převzetí moci organizována na vojenském základě, v podstatě šlo o někdejší centrálně řízenou odbojovou organizaci. Tento mechanismus vnitřního řízení vládnoucí strany – spolu se socialistickou rétorikou – přecházel do mechanismu výkonu vlády, ať už šlo o způsob řízení ekonomiky, jednotlivých podniků, zamýšlený způsob přidělování vládních zakázek a tvorby nových pracovních míst, nebo i o způsob odměňování sympatizantů strany a jejích členů a získávání voličské podpory pro jednotlivé volby.

Změna vlády, uznání nezávislosti a zrušení sankcí přineslo v roce 1980 a dalších dvou letech nebývalý vzestup. Otevření exportních trhů znamenalo růst vývozu tabáku, zemědělských produktů i průmyslového zboží, jehož výroba meziročně stoupla v roce 1981 o 12 %. Zapojení ekonomiky do mezinárodního obchodu přilákalo zahraniční investory, kteří se zaměřili mimo jiné na těžební průmysl s rychlým růstem těžby a exportu zlata a niklu.

Navzdory socialistickým proklamacím bylo cílem vlády alespoň v počátečním období nastavit přísnou výdajovou politiku. Přesto díky rozvojové pomoci, přílivu zahraničních investic a zvýšeným daňovým příjmům mohla vláda v roce 1980 zahájit program obnovy země investicemi do poničené infrastruktury, především silnic, studní, škol atd.

Vláda však brzy po svém nástupu musela čelit i problémům, které působila sama svými rozhodnutími. Již během roku 1980 se začalo ukazovat, že řada úkolů, které stály před novou vládou, bude nad její síly.

2.4.4 Pokračující emigrace bílé populace

Odchod bílé populace neustával, za rok 1980 odešlo ze Zimbabwe okolo 17 tisíc lidí, což znamenalo, jak poznamenáno výše, další únik lidského i finančního kapitálu. (HULEC, OLŠA 2008, 410).

2.4.5 Integrace partyzánů do nových ozbrojených složek

V druhé polovině roku 1980 opět propuklo nepřátelství mezi některými politickými frakcemi. Vážné problémy vyvstaly při integraci povstaleckých skupin do nově ustavených Zimbabwských ozbrojených sil – z odhadovaného počtu 70 tisíc povstalců bylo koncem roku 1980 integrováno pouhých 15 tisíc. Většina ndebeleských vojáků po předchozích politických rozmíškách z armády prchla. Zbylých 50 tisíc povstalců představovalo pro vládu vážný problém, renta těchto bojovníků výrazným způsobem přispěla k rozpočtovým problémům ještě v 90. letech, jak si dále ukážeme.

2.4.6 Vztahy s Jihoafrickou republikou

Vztahy s Jihoafrickou republikou se výrazně zhoršily. Kurz vlády Roberta Mugabeho orientovaný na boj proti apartheidu v JAR vyvolal přirozeně u jihoafrické vlády nepřátelský postoj. Jihoafrické tajné služby poté provedly několik útoků proti symbolům nebo vojenským cílům v Zimbabwe, především však se jihoafrická vláda pokusila omezit obchodní vztahy – jak přístup Zimbabwe na jihoafrický trh, tak tranzit zimbabwského zboží přes své území – a podkopat tak zimbabwskou ekonomiku.

2.4.7 Boje v Matabelsku

Matabelsko, jihozápadní část Zimbabwe, převážně obývají menšinové Ndbeleové. Po prvních dvou letech nové republiky narůstal v ndbelské menšině pocit, že vzhledem k pokračující platnosti přísných zákonů z dob bělošského režimu a jejich stálému uplatňování proti Ndbeleům, se jejich situace (především bezpečnostní) nezlepšila. Od roku 1982 proto začalo docházet k různým útokům na vládní a stranické instituce, množila se přepadení a loupeže. Po únosu a vraždě skupiny zahraničních turistů z léta 1982 vláda nasadila do oblasti Matabelska armádu, která se snažila nepokoje potlačit. Situace se snažila využít Jihoafrická republika, která napomáhala nepokojům jak přímou podporou některých povstaleckých jednotek, tak i nepřímými metodami (např. vysíláním zahraničního rozhlasu). Do bojů v Matabelsku byla nasazena i tzv. 5. brigáda, speciální vojenské jednotky podřízené přímo Robertu Mugabemu, v počtu 15 tisíc mužů.

Boje v Matabelsku se výrazně odrazily na vnitřní situaci v celé zemi. Jedním z důsledků byl pokračující odchod bílé menšiny ze země, odešlo celkem dalších 100 tisíc lidí, čímž se bílá populace dostala pod polovinu původního počtu. (HULEC, OLŠA 2008, 420).

2.4.8 Intervence v Mosambiku

Pro ekonomiku Zimbabwe měl klíčový význam tranzit zboží přes mosambický přístav Beira a ropovod vedoucí z tohoto přístavu (nejen kvůli zhoršení vztahů s Jihoafrickou republikou, ale také kvůli podstatně nižším nákladům na dopravu). Na počátku osmdesátých let i mosambická vláda bojovala s povstalcí z Mosambického národního odporu. Aby vláda Roberta Mugabeho zabezpečila volnou cestu pro tranzit zboží a současně i oplatila mosambickému prezidentovi

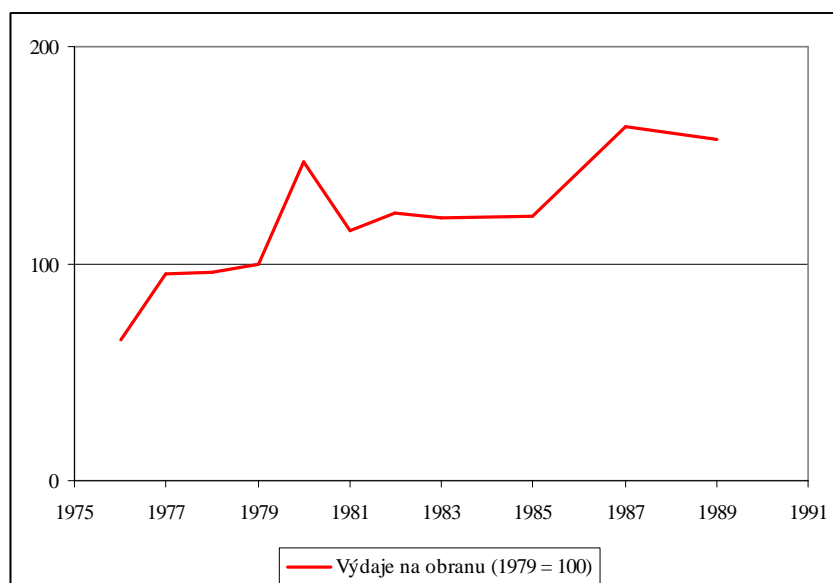
Samorovi Machelovi jeho pomoc zimbabwským povstaleckým skupinám ze sedmdesátých let, vyslala do Mosambiku rozsáhlou vojenskou pomoc, čítající v roce 1985 okolo sedmi tisíc mužů. Se stupňováním válečných aktivit (a s tím, jak sama mosambická vláda postupně od bojů ustupovala a tíha vojenských akcí spočívala pouze na zimbabwských jednotkách) činnost zimbabwských vojsk kulminovala v letech 1988 a 1989. (HULEC, OLŠA 2008, 422).

Na jednu stranu tím Zimbabwe zabezpečovalo tranzit zboží a surovin přes Beiru do a ze Zimbabwe, na druhou stranu tato intervence měla své náklady, které zatěžovaly státní rozpočet.

Válka v Mosambiku skončila roku 1990, kdy vyschly sponzorské zdroje jak mosambické vlády, jejímž hlavním přispěvatelem byla Německá demokratická republika, tak i mosambických povstalců podporovaných z amerických a jihoafrických zdrojů. K úplnému stažení zimbabwských vojsk došlo roku 1993.

2.4.9 Vývoj výdajů na obranu

Výše zmíněné vojenské akce bylo nutné financovat. Graf ukazuje růst nákladů na obranu v reálných hodnotách v porovnání s rokem 1979 (=100):

Obrázek 3: Reálné výdaje státního rozpočtu Zimbabwe na obranu

Zdroj: JENKINS 2002a

Z grafu je patrné postupné zvyšování reálných nákladů na obranu, které mezi lety 1979 a 1989 dosáhly celkového růstu o více než 50 %.

2.4.10 Eliminace opozice, monopolizace moci v rukou ZANU (PF), korupce

Druhé volby v roce 1985 opět vyhrál ZANU (PF) Roberta Mugabeho, když si už před volbami pojistil vítězství přímým zákazem kampaně v bojích postiženém Matabelsku a omezením kampaně opozice na šonském území. Aby Mugabe ovládl politickou scénu, pokusil se pohltnout Svaz afrického lidu Zimbabwe, stranu která jako jediná kromě ZANU (PF) dokázala získat více než jeden poslanecký mandát. To se mu podařilo v roce 1987 a zemi ovládla jediná „státostrana“. Jejím členy se do roku 1990 stal více než milion obyvatel. (Jistým způsobem jde o model známý ze zemí bývalého sovětského bloku, kde členem vládnoucí strany byl zhruba každý desátý obyvatel.) Žádná jiná strana pak na veřejný život nezískala významný vliv.

Eliminace opozice, stejně jako postupné přebírání kontroly nad médii a nízká úroveň platů ve veřejné sféře (viz níže) vytvořily prostředí, které velmi dobře vyhovuje korupci. Z mnoha korupčních skandálů na povrch vyplulo jen několik málo. Ty nejvýznamnější a nejrozsáhlejší nesly jména Willowgate (nákup předražených vozů pro státní správu) a Air Zimbabwe. Dá se předpokládat, že v těchto případech šlo pouze o špičku ledovce úniků prostředků z veřejných rozpočtů.

Že se jednalo o problém většího společenského rozsahu potvrzují i reakce studentů Zimbabwské univerzity v Harare, kteří demonstrovali a stávkovali na protest proti korupčním skandálům. Univerzita byla dokonce v říjnu 1989 na krátkou dobu uzavřena. Ke studentům se přidala i největší odborová centrála Zimbabwský kongres odborových svazů pod vedením Morgana Tsvangirai (v 90. letech disident, od roku 2009 předseda vlády), který byl spolu s dalšími představiteli opozice zatčen a perzekuován.

Korupční skandály nejenže zůstaly nevyšetřeny, ale korupce jako jeden ze základních kamenů výkonu státní správy postupně ovládala větší a větší část ekonomického prostoru.

2.4.11 Vznik nových elit

Zatímco na začátku osmdesátých let dominovali veřejnému životu běloši a jejich organizace, desetiletá vláda ZANU (PF) stvořila novou elitu, která navzdory socialistické rétorice přijala kapitalistický a koloniální způsob života v kombinaci s využíváním výhod plynoucích z rozšířené korupce.

Nová černošská elita se rekrutovala nejen ze zkorumpovaných vládních nebo místních úředníků, ale především z černošských lékařů, právníků, účetních, manažerů, novinářů, podnikatelů i z černošských farmářů, kteří odkoupili některé z bělošských farem. Tyto nové elity velmi rychle přejaly tendenci stěhovat se do bílých předměstí a žít stylem charakteristickým dříve pro bílou menšinu.

Spolu s úspěchem nové černošské elity se sbližovaly i zájmy obou elit. Výsledkem bylo posílení pozic bílých i nové černošské elity a eroze socializačních tendencí vlády. Vláda tím ztrácela podporu pro reformy, které by vedly zásadním způsobem k redistribuci bohatství (JENKINS 2002a).

2.4.12 Situace na kapitálovém trhu

Reálné úrokové sazby se po celou dobu osmdesátých let držely, s výjimkou let 1982, 1985 a 1988 v záporných číslech. Nejsilněji v roce 1983, kdy reálná úroková míra klesla na -9% . Tato výše úrokových měr nepodporovala tvorbu úspor, které zůstávaly po celá osmdesátá léta v reálném vyjádření na zhruba stejné výši.

Pokud šlo o akciový trh, v době ustanovení Zimbabwe byl po jihoafrickém trhu druhým největším podle tržní kapitalizace. Jeho postavení však bylo ohroženo uvalením daní na dividendy z roku 1981 a nepřátelským projevem Roberta Mugabeho z 1. května 1981. Oba tyto faktory zastavily zájem investorů o hararskou burzu a podniky tak přišly o možnost financovat své potřeby emisemi akcií. První emise akcií od roku 1981 byla uskutečněna až v červnu 1989. Druhá rána pro burzu přišla v dubnu 1984, kdy vláda vyvlastnila některé zahraniční akcie a jako náhradu poskytla 4% dluhopisy.

Celkový pokles burzovního indexu mezi létem 1980 a létem 1984 dosáhl 80% , v roce 1986 pak přišel prudký růst cen, které dál mírným tempem rostly až do roku 1992. Tehdy zasáhla burzu v Harare další krize (OYAMA 1997).

2.4.13 Makroekonomické údaje za osmdesátá léta

Cíle hospodářské politiky nové zimbabwské vlády po získání nezávislosti bylo možné charakterizovat heslem „růst a rovnost“. Plánovaný růst ekonomiky o 8% ročně (v letech po

vyhlášení nezávislosti Rhodesie dosahoval růst HDP průměrné hodnoty 7 %) tvořil základní předpoklad pro plánování vládních příjmů a v návaznosti na nich také sociálních programů.

Zatímco situace na začátku osmdesátých let (přízeň zahraničních poskytovatelů pomoci a investorů) podporovala ekonomický růst, druhá polovina osmdesátých let již byla spíše ve znamení potíží. Průměrný růst HDP v období 1980 – 1989 dosáhl hodnoty 2,9 %, ovšem přírůstek populace činil průměrně 3,4 %, tedy růst HDP na obyvatele dosahoval záporných hodnot.

Tabulka 1: Růst HDP mezi lety 1980 – 1989 v Zimbabwe, zemích subsaharské Afriky a v Jihoafrické republice

	Zimbabwe	Země subsaharské Afriky	Jihoafrická republika
Růst HDP	2,9%	2,1%	1,3%
Růst populace	3,4%	3,1%	2,4%
Růst HDP na hlavu	-0,5%	-1,0%	-0,9%
Inflace	10,8%	20,0%	14,4%

Zdroj: JENKINS 2002a

Ačkoli růst příjmů na obyvatele dosáhl záporných hodnot, podle zpráv Světové banky bylo Zimbabwe v nepatrně lepší situaci než ostatní země regionu. U Jihoafrické republiky byl špatný výsledek dán především sankcemi uvalenými v roce 1985, u dalších zemí subsaharské Afriky lze nízkou hodnotu přičíst na vrub několika válečným konfliktům.

K růstu zimbabwské ekonomiky přispívaly všechny sektory podobným způsobem: zemědělství, které se podílelo zhruba 25 % na zaměstnanosti, rostlo v letech 1980–1989 průměrným tempem 2,9 %, průmyslová výroba s podílem cca 17 % na zaměstnanosti tempem 2,6 %, a sektor služeb pak rostl průměrným tempem 2,9 %. V nárůstu podílu služeb se značnou měrou odrazil růst sektoru veřejných služeb, především ve školství. Výdaje na vzdělání se zvýšily mezi lety 1980–1990 trojnásobně (z 227 milionů Z\$ na 628 milionů Z\$), stejně jako výdaje na zdravotnictví (ze 66 milionů Z\$ na 189 milionů Z\$). Soukromý sektor zaznamenal růst ve finančních službách, distribučních společnostech nebo turistice. (BRETT 2005, 7).

Tabulka 2: Podíl jednotlivých sektorů na tvorbě HDP (1980 = 100)

	1974	1976	1978	1980	1982	1984	1986	1988	1990
Zemědělství	108	114	98	100	106	110	128	131	122
Průmysl	92	86	78	100	109	101	116	124	140
Služby	89	90	88	100	119	117	126	127	138
Ostatní (zejména těžba nerostných surovin)	98	97	87	100	115	115	126	130	140
Zemědělství / HDP	16,9	16,2	12,2	13,1	12,9	11,7	13,5	12,6	10,7
Průmysl / HDP	22,6	22,2	21,8	23,3	21,6	23,0	22,0	21,2	21,9
Služby / HDP	42,7	43,3	49,5	44,3	45,9	43,1	42,9	44,1	44,0
Ostatní / HDP	17,8	18,3	16,5	19,3	19,6	22,2	21,6	22,1	24,3

Zdroj: JENKINS, 2002a

Podíl zemědělství postupně klesal, naopak rostl podíl těžby nerostných surovin a dalších odvětví primárního sektoru hospodářství. Podíl průmyslu i služeb zůstával na stabilních hodnotách.

Tabulka 3: Růst HDP, poměr úspor a investice na HDP

	1969-74	1975-9	1980-1	1982-4	1985-90
Růst HDP (% , průměr za období)	10	-2	12	3	4
Poměr hrubých domácích úspor a investic (GDS/GDI)	105	111	76	101	109
Poměr hrubých domácích úspor na HDP (GDS/GDP)	24	19	16	20	22
Poměr hrubých domácích investic a HDP (GDS/GDI)	23	18	21	20	20

Zdroj: JENKINS 2002a

Lze vysledovat, že kromě období nejistoty krátce po vzniku Zimbabwe, kdy došlo k poklesu tvorby úspor, po celá sedmdesátá i osmdesátá léta tvorba úspor i výše investic byly v těsném vztahu.

Průměrná míra inflace dosahovala 10,8 %, což bylo opět méně než byla průměrná míra inflace v regionu.

Dramatického nárůstu ovšem dosáhl podíl státních výdajů na HDP, z 32,5 % v roce 1979 na 44,6 % v roce 1989, zatímco daňový příjem vlády stoupl pouze z 24,4 % HDP v období 1980–1983 na 28,8 % HDP v období 1988–1991. (BRETT 2005). Za celé desetiletí pouze jednou dosáhl schodek státního rozpočtu hodnoty nižší než 10 % HDP. (Zde se hodnoty v různých zdrojích liší, například (JENKINS 2002a, 134) uvádí hodnoty, ze kterých lze vypočíst průměrný deficit za roky 1980 – 1991 ve výši pouze 8,6 %.)

Úroveň vládního zadlužení prudce stoupala, mezi lety 1980 a 1985 z úrovně 16 % HDP na úroveň 52 % HDP, přičemž ovšem až 70 % půjček bylo získáno za komerčních (tedy nikoli zvýhodněných podmínek). Prudce rostoucí úroveň dluhu kladla zvýšené nároky na jeho financování. Problémem současně byla i struktura zadlužení., kdy většina půjček byla

denominována v zahraniční měně, a tedy ani vyšší inflace nepřispívala ke snižování reálné velikosti dluhu. Po roce 1985 se vláda snažila restrukturalizovat portfolio svých půjček tak, aby s využitím nekomerčních programů snížila náklady na dluhovou službu. (CHITIGA, MABUGU 2001).

Po roce 1986 pak došlo ke stabilizaci zahraničního zadlužení až do roku 1992, kdy zemi postihl hospodářský útlum v důsledku dlouhodobého sucha, viz tabulka:

Tabulka 4: Podíl zahraničního dluhu na HDP a náklady jeho financování

	1986	1987	1988	1989	1990	1992	1994	1996	1997
Podíl zahraničního dluhu na HDP	33,0 %	38,5 %	32,7 %	31,5 %	30,9 %	65,3 %	67,4 %	62,9 %	88,8 %
Podíl nákladů na obsluhu zahraničního dluhu na exportech	29,4 %	29,4 %	33,3 %	27,5 %	23,1 %	30,0 %	25,3 %	18,1 %	16,9 %

Zdroj: JENKINS 2002a

Úrokové míry v důsledku regulace úrokových sazeb neplnily svoji funkci tržního ukazatele. Protože nastavení úrokových sazeb bylo nižší než by byly tržní úrokové míry, nedostávalo se úspor k úvěrovému financování a stát jako největší vypůjčovatel vytěsňoval soukromé subjekty z úvěrového trhu. Soukromé podniky tak měly výrazně ztížený přístup k cizím finančním zdrojům, což podvazovalo jejich schopnost investovat (BRETT 2005).

Z nařízení vlády dividendy nemohly být vypláceny do zahraničí, což okamžitě vedlo ke snížení zahraničních investic do zimbabwské ekonomiky (BRETT 2005).

2.4.14 Sociální důsledky politiky osmdesátých let

Vláda, jak bylo popsáno výše, si stanovila jako jednu z priorit zvýšení vzdělanosti a úrovně některých poskytovaných sociálních služeb. Tabulka popisuje vývoj v Zimbabwe, zemích subsaharské Afriky a v Jihoafrické republice pro vybrané ukazatele:

Tabulka 5: Sociální indikátory

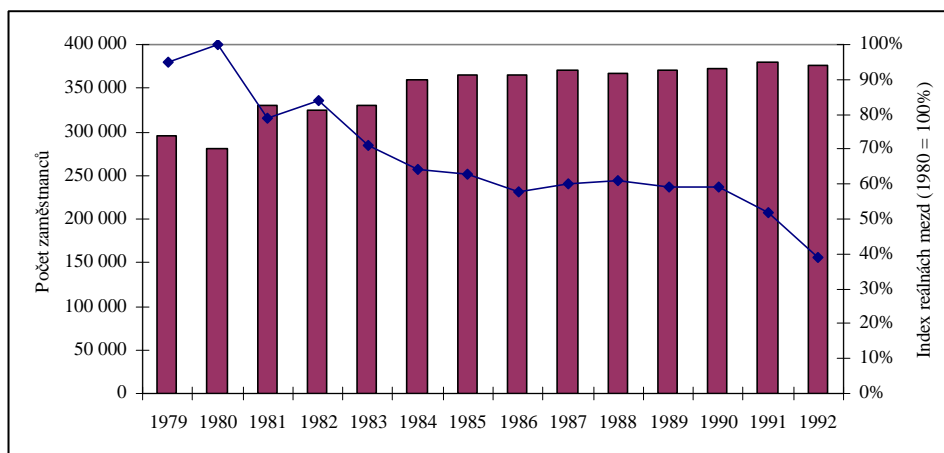
	Rok	Zimbabwe	Subsaharská Afrika	Jihoafrická republika
Podíl středoškolsky vzdělaných (% věkové skupiny)	1970	7	6	18
	1980	13	23	
	1990	50	17	84
	1996	49	27	94
Počet žáků na učitele v základním školství	1980	41		
	1990	36	41	
	1996	39	41	36
Gramotnost dospělých (%)	1985	13	52	
	1990	33	50	
	1994	85	56	82
Kojenecká úmrtnost (na 1000 živě narozených)	1970	96	144	79
	1990	48	104	54
	1997	69	91	48
Počet obyvatel na 1 lékaře	1970	6 310	31 730	2 050
	1980	6 580		
	1990	7 100	23 540	1 750
	1997	9 000		1 666
Počet obyvatel na 1 zdravotní sestru	1970	640	3 460	300
	1980	1 190		
	1990	1 000	2 180	

Zdroj: JENKINS 2002a

Z tabulky je patrné, že vládě se podařilo mezi lety 1980 až 1990 výrazně zvýšit dostupnost středoškolského vzdělání a prudce zvýšit gramotnost dospělých (tam Zimbabwe předstihlo i Jihoafrickou republiku), a to navzdory prudkému populačnímu růstu. Ovšem ve zdravotnictví se kromě kojenecké úmrtnosti, kde nastalo zlepšení, nepodařilo zajistit dostupnější lékařskou péči. Počet obyvatel na 1 lékaře stoupl. (Přesto je dostupnost lékařské péče v porovnání s celou subsaharskou Afrikou stále zhruba dvakrát až třikrát lepší.)

Pro situaci na trhu práce byl klíčovým faktorem nárůst nově přicházejících potenciálních zaměstnanců. Jen mezi lety 1980 a 1990 přibýlo podle oficiálních údajů 1,21 milionu (z 2,59 na 3,80 milionu) lidí v produktivním věku (mezi 15 a 64 lety). Oproti tomu došlo k růstu počtu pracovních míst ve formálním sektoru pouze z 1,01 na 1,19 milionu, tedy o 180 tisíc míst. Přitom se úroveň mezd v zemědělství udržovala jak ve formálním, tak v neformálním sektoru na přibližně stejné úrovni. Lze konstatovat, že na tomto pracovním trhu bylo možno sledovat účinky tržních sil. Trh práce v zemědělství nebyl deformován. Naproti tomu v průmyslu a službách došlo během let 1980 a 1990 k výrazným posunům v mzdových sazbách podle typu profese. V reálném vyjádření ovšem převažoval pokles (např. výjimečného růstu dosáhla pozice projektového inženýra v soukromém sektoru navýšení o

62 %, programátor navýšení o 18 %, naopak u většiny ostatních pozic došlo k poklesu reálných mezd až o 20 %) (JENKINS 2002a).

Obrázek 4: Vývoj počtu zaměstnanců a reálných příjmů státních zaměstnanců

Zdroj: JENKINS 2002a

Za další z neúspěchů vlády lze považovat situaci zaměstnanců veřejné správy. Graf ukazuje, že došlo k nárůstu zaměstnanců ve veřejné správě, ovšem jejich mzdy se snížily. Ve srovnání roku 1992 s počátkem osmdesátých let činil pokles reálných mezd více než 60 %.

Tabulka 6: Nezaměstnanost podle věkových skupin a pohlaví, rozdělení na městské a celkové obyvatelstvo

	Muži		Ženy		Celkem	
	1986	1991	1986	1991	1986	1991
Městská populace						
15-19	55	54	53	69	54	76
20-24	40	51	43	52	42	52
25-29	12	19	25	20	16	19
30-34	6	8	18	19	10	11
35-	3	6	13	13	5	8
Celkem	13	22	28	34	18	26
Celková populace						
15-19	11	34	12	27	12	30
20-24	21	32	16	21	18	27
25-29	7	14	10	7	9	11
30-34	4	7	6	5	5	6
35-	2	3	3	2	2	3
Celkem	7	13	8	9	7	11

Zdroj: JENKINS 2002a

Nezaměstnanost uváděná v roce 1986 na úrovni 13 % dosáhla o čtrnáct let později již 22 %. Otázkou zůstává spolehlivost tohoto údaje, který jednak pochází z CSO, jednak jeho relevanci snižuje zaměstnávání podstatné části pracovní síly v neformálním sektoru. Alarmující je však struktura nezaměstnanosti. V městských oblastech dosahovala míra nezaměstnanosti ve věkové kohortě 15–24 let hodnot vyšších než 50 %.

Podíváme-li se na strukturu nezaměstnanosti podle vzdělání pro rok 1992, vidíme že nezaměstnanost osob jak se základním, tak i středoškolským vzděláním dosahovala jedné čtvrtiny. Pouze osoby s vysokoškolským vzděláním neměly problém s hledáním zaměstnání.

Tabulka 7: Míra nezaměstnanosti v % podle vzdělání, 1992:

Vzdělání	Míra nezaměstnanosti
základní	24,0
střední	25,4
vysokoškolské	1,9

Zdroj: JENKINS 2002a

2.4.15 Příčiny potíží v osmdesátých letech

Při studiu vývoje ekonomiky Zimbabwe v osmdesátých letech lze vysledovat vztah mezi mírou otevřenosti ekonomiky a růstem HDP. David Dollar v roce 1992 sestavil index, který měřil míru otevřenosti obchodní politiky. Srovnáním jednotlivých zemí a regionů zjistil, že Afrika byla regionem s největší mírou obchodních překážek. Rozdíl mezi Afrikou a druhým nejuzavřenějším regionem, Blízkým východem byl dokonce větší než mezi Blízkým východem a nejotevřenějším regionem východní Asii (JENKINS 2002a, 65). I proto většina studií na téma růstu afrických ekonomik tvrdí, že působením obchodních překážek dochází k omezení růstu HDP na cca 0,4–1,2 %. Tento problém obchodních překážek lze označit za obecně africký, nikoli specifický pro Zimbabwe, nicméně jeho uvedení pomůže osvětlit jeden ze zdrojů problémů afrických ekonomik.

Potíže, kterým čelilo Zimbabwe a o kterých se dá spíše říci, že byly produktem politiky její vlády, lze rozdělit do několika skupin:

Lidský kapitál odcházel ze země především v podobě emigrující bílé populace. Polovina bělochů opustila zemi v průběhu deseti let. Protože vzdělanější a ekonomicky úspěšnější část populace odešla, benefity plynoucí z její přítomnosti a aktivity bez náhrady zmizely, což mělo přímý dopad na celé hospodářství. Vláda selhala v tom, že nedokázala bílé menšině zajistit dostatečnou míru bezpečí a jistot svobodné právní a ekonomické existence v zemi.

Politická stabilita je termín, o kterém se dá hovořit pouze v rovině jména vládnoucí strany. Nepokoje a občanská válka v Matabelsku, eliminace politické opozice a nezávislých médií, verbální socialistická rétorika, která navozovala očekávání kolektivizace země, stejně jako

vojenská angažovanost v sousedním Mosambiku a nepřátelské vztahy s největším obchodním partnerem Jihoafrickou republikou podvazovaly možnosti ekonomického růstu.

Tržní poruchy nedosahovaly v osmdesátých letech takové míry jako v letech následujících. V tomto ohledu se vláda dopouštěla chyb převážně v oblasti přílišné regulace a licencování podnikání, které opět podvazovalo soukromou iniciativu.

Externí šoky měly v počátečním období příznivé dopady. Zrušení sankcí po mezinárodním uznání nezávislosti se projevilo jednoznačně příznivě rychlým růstem ekonomiky v letech 1980–1982.

Právní rámec nastavený v roce 1980 zůstával v první polovině osmdesátých let v původních mantinelech s pozůstatky směsi britského a kontinentálního práva. Větší část zákonů nebyla kodifikována (s výjimkou ústavy a například trestního zákoníku) a právní výklad vycházel především z precedentů a zvykového práva. (SAKI, CHIWARE 2007). Nejistota byla daná skutečností, že závazek dohod z Lancaster House měl platit po dobu deseti let. Nebylo tedy jisté, jakou cestou se země vydá po roce 1990 např. v otázce pozemkové reformy. Tato skutečnost může být hodnocena jako faktor nejistoty budoucího vývoje s negativními dopady na ekonomický růst. (HULEC, OLŠA 2008).

Nedostatečnou veřejnou kontrolu institucí a potlačovanou svobodu tisku, stejně jako nevyhovující kontrolní mechanismy, které by regulovaly činnost jednotlivých státních a veřejných institucí, lze hodnotit jako další z negativních faktorů ve vývoji ekonomiky. **Slabý výkon veřejné správy** byl ovlivněn i odchodem velké části bílé menšiny, která díky několik desetiletí trvající kontinuitě provádění veřejné správy měla dostatečnou zkušenost i výkonnost.

Korupce, jako důsledek plynoucí z předchozího odstavce, srážela ekonomickou výkonnost dvěma způsoby: jednak přímým snížením efektivity veřejných výdajů, jednak také sníženou snahou ze strany ekonomicky aktivních subjektů. Pro řadu z podnikatelských aktivit bylo zapotřebí překročit práh korupce např. pro získávání licence apod., to v konečném důsledku omezovalo i konkurenční prostředí na trzích.

Etnické napětí významně ovlivňovalo možnosti i výstupy zimbabwské ekonomiky. Nepokoje v Matabelsku a letité ozbrojené spory odrazovaly jak místní subjekty od

ekonomických aktivit (jakož i podpory státu například placením daní), tak především zahraniční investory, kteří omezovali přísun kapitálu do země. Přímý vliv měly boje v Matabelsku i na cestovní ruch. Ostatně nejproslulejší turistická atrakce Zimbabwe, Viktoriiny vodopády leží na severozápadní hranici Matabelska se Zambií.

Nerovnováha vládních výdajů způsobená výdaji nastavenými na vyšší než skutečný hospodářský růst, potřebou masivního financování školství a budování infrastruktury, s neefektivním vynakládáním prostředků v návaznosti na vysokou míru korupce a s výdaji na problematiku vojenské aktivity (potlačování nepokojů v Matabelsku, vojenské aktivity v Mosambiku, vyplácení podpor cca 50 tisícům bývalých partyzánů) negativně postihovaly hospodaření státu. Průměrný schodek státního rozpočtu dosahoval v osmdesátých letech výše 8,6 % HDP (JENKINS 2002a), tj. zadlužení vlády významně rostlo z roku na rok.

Sala-i-Martin (JENKINS 2002a, 67) sestavil ekonometrický model růstu na bázi 62 proměnných. Z jeho závěrů lze konstatovat, že mezi další faktory nízkého růstu ekonomiky Zimbabwe patří **nízká míra investic**. Především míra investic do strojů a zařízení dosahovala v letech 1965–1985 pouhých 0,9 % HDP, oproti například 4 % v asijských ekonomikách. Další bariérou růstu je **uzavřenost ekonomiky** Zimbabwe. Podobně lze identifikovat i ekonometrické argumenty ukazující dopady **nízké tržní orientace a nízké úrovně občanských svobod a demokracie** na úroveň ekonomického růstu pro Zimbabwe ve zkoumaném období 1965–1980.

Podle (SACHS, WARNER 1997) lze vysledovat závislost mezi úrovní schodku státního rozpočtu a ekonomickým růstem, kdy každé 1 % vládních úspor je svázáno s růstem HDP o 0,12 % – při průměrném ročním schodku státního rozpočtu k 10 % HDP dochází k poklesu růstu HDP o více než 1 %.

I sám Robert Mugabe přiznal na konci roku 1990, že první dekáda nebyla úspěšná. Přímou řekl, že tvorba nových pracovních míst v průměru 10 tisíc ročně dalece zaostala za plánem, který počítal s průměrným počtem 144 tisíc nových pracovních míst ročně. Podobně také podíl investic na HDP klesl z 15,5 % v roce 1980 na pouhých 10,7 % v roce 1989 (BRETT 2005).

Celková nestabilita ekonomického prostředí způsobená vládní politikou dosahovala značných rozměrů a s přiznáním Roberta Mugabeho nelze než nesouhlasit.

3. Program strukturálních změn v 90. letech, jejich dopady na ekonomiku

V předchozí kapitole byla předmětem zkoumání situace Zimbabwe v období osmdesátých let mezi předělem v jejích vlastních dějinách – ustanovením první vlády většinové populace a koncem bipolárního rozdělení světa.

Devadesátá léta přinesla i Zimbabwe nové výzvy a problémy. Po ekonomické stránce se země vydala cestou strukturálních reforem, jejichž úspěch měl přinést růst ekonomiky a zlepšení situace většiny populace. Ovšem podobně jako v osmdesátých letech lze nacházet rozhodnutí a způsoby vládnutí, které ukazují, že řízení země k prosperitě obnáší mimo jiné sebedisciplínu a také trochu štěstí, aby se zemi vyhýbaly negativní externí šoky.

3.1 Změna geopolitické situace na počátku 90. let

Roky 1989 a 1990 je možné nazvat obdobím globálních a převratných změn. Nejen že došlo z rozpadu východního bloku a bipolarity světa, ale k výrazným změnám došlo i v regionu subsaharské Afriky. Když Nelson Mandela opustil vězení a Jihoafrická republika se vydala cestou reforem, demokratizace a opuštění apartheidu, vláda Zimbabwe ztratila regionálního nepřítele. Rozpadem socialistického bloku ztratila své opodstatnění a podporovatele socialistická rétorika Roberta Mugabeho. Po vítězných volbách zrušila vláda v červenci 1990 po 35 letech výjimečný stav. Zimbabwe se dokonce roku 1991 stalo nestálým členem Rady bezpečnosti OSN.

Nicméně ekonomická situace na počátku devadesátých let rozhodně nebyla utěšená, jak bylo ukázáno ve druhé kapitole. Ve změněné geopolitické situaci bylo zásadním úkolem vlády najít pro další období taková řešení, která by mohla negativní ekonomické trendy zvrátit. Přes rozpory uvnitř vládnoucí strany nakonec zvítězilo rozhodnutí vydat se cestou reforem.

Prvním krokem bylo zahájení jednání se Světovou bankou a Mezinárodním měnovým fondem a přijetí Programu strukturálních reforem.

3.2 Program strukturálních reforem v první polovině 90. let

Jednání se WB a IMF o změnách v ekonomické politice byla postavena na několika základních pozorováních o stavu zimbabwské ekonomiky v roce 1990, resp. jejím vývoji od roku 1980. Pozitivním výsledkem politiky tohoto období bylo zlepšení některých sociálních indikátorů především ve zdravotnictví a školství, například gramotnost dospělé populace se zvýšila ze 13 % v roce 1985 na 85 % v roce 1994 (JENKINS 2002a, 87), nicméně veřejný sektor se v roce 1990 podílel na tvorbě HDP 45 %. Postupné vytlačování soukromých výdajů, zvyšování schodků veřejných financí a rostoucí inflace na jedné straně a krácení importů v důsledku regulované alokace omezených devizových prostředků na straně druhé potlačovaly růst ekonomiky. A protože populační růst dosahoval vyšších hodnot než ekonomický růst, jedním z důsledků byla i nižší tvorba pracovních míst oproti růstu práce schopné populace, tedy rostoucí nezaměstnanost.

3.2.1 Vstupní podmínky

Jednání se WB vedla v roce 1991 k formulování Programu strukturálních změn (*Economic and Structural Adjustment Program*, ESAP). Na podporu toho programu půjčila WB Zimbabwe celkem 175 milionů USD.

Cílem ESAP byla transformace kontrolované zimbabwské ekonomiky na otevřenější tržní ekonomiku. K dosažení vyššího růstu a snížení chudoby a nezaměstnanosti byly zvoleny kroky:

1. snížení deficitů veřejných rozpočtů a přechod na omezující měnovou politiku
2. liberalizace obchodní a devizové politiky
3. deregulace, především cenová
4. zřízení záchranné sociální sítě a vzdělávacích programů pro ohrožené skupiny

Důraz byl kladen na formální sektor coby zdroj růstu.

3.2.2 Sucho jako externí šok

V roce 1992 postihlo Zimbabwe silné sucho, které způsobilo výrazně nižší úrodu obilovin. Ostatně sušší bylo celé období 1992–1995, s následky na zemědělskou produkci. V letech sucha (1992, 1993 a 1995) činil průměrný růst HDP 2,6 %, v letech dostatečné vláhy (1991, 1994, 1996) 6,5 %, snížená zemědělská produkce výrazně ovlivnila i daňové výnosy státního rozpočtu, bilanci zahraničního obchodu atd. (JENKINS 2002a).

3.2.3 Implementace ESAP

Navzdory suchu a zpomalení hospodářského růstu vláda pokračovala v reformách, především na poli liberalizace obchodu a deregulace ekonomiky. Došlo k uvolnění kontroly směnného kurzu, uvolnění zahraničního obchodu od importních licencí a kontroly výměny deviz, zrušení veřejného monopolu na obchodování se zemědělskými komoditami, deregulaci finančního sektoru, zrušení cenové regulace a zrušení investičních licencí. Tyto reformy připravily lepší půdu pro udržitelný růst.

Uvedené strukturální změny přinesly některá zlepšení: Oživení a růstu se dočkal jak průmysl, tak i zemědělská produkce, včetně exportu. Uvolnění trhu s kukuřicí výrazně prospělo především městským chudším vrstvám, které nyní mohly nakupovat i u menších producentů kukuřičné mouky. Došlo ke zlepšení dostupnosti veřejné dopravy.

Úspěchu však nebylo dosaženo v zavádění fiskálních reforem. Předpokladem fiskální reformy bylo snížení výdajů státního rozpočtu a dotací místním rozpočtům. Ačkoli vláda dosáhla snížení podílu veřejných výdajů na HDP ze 46 % v roce 1989 na 39 % v roce 1994, nebylo toto snížení dostatečné. (JENKINS 2002a). Mimo jiné vysoké výdaje na mzdy ve veřejném sektoru a pomalé snižování dotací rozpočtům místních samospráv vedlo k tvorbě vysokých rozpočtových schodků. Deficity v hospodaření vlády tlačily přes centrální banku na růst peněžní zásoby a podporovaly růst inflace. Cenová hladina byla už tak zasažena růstem cen potravin v důsledku sucha.

Díky masivním výpůjčkám veřejného sektoru na finančních trzích úrokové sazby výrazně stouply a docházelo k vytlačování soukromého sektoru, který se daleko obtížněji dostával k úvěrům. V tomto ohledu se situace od osmdesátých let nezměnila.

Na straně příjmů státního rozpočtu snížení daňových sazeb a výpadek daňových příjmů jako následek recese z mimořádného sucha let 1991–1992 dále prohlubovaly schodkové hospodaření.

Sociální část programu reforem měla zajistit řešení problémů propouštěných zaměstnanců veřejného sektoru, a naopak regulaci čerpání a zlepšení dostupnosti veřejných služeb jako je zdravotnictví či školství prostřednictvím zavedení poplatků. Klíčové mělo být vytvoření sociální záchranné sítě, která měla podporovat dostupnost potravin a výdajů na zdravotnictví a školství pro chudé, a dále pak rekvalifikační a tréninkové programy pro osoby propuštěné ze zaměstnání.

Tento sociální program trpěl mnoha problémy. Nedostatečná analýza v době zavádění programů vedla k nepřesnému zacílení potřebných skupin. Celý program byl nastartován s velkým zpožděním, jenom jmenování vládního koordinátora programu trvalo 18 měsíců. Na program nebyl uvolněn dostatek finančních prostředků, byl podfinancován, řízen centrálně a především realizován vládními institucemi, které byly přetíženy řešením následků sucha z let 1991–1992. Řada z pracovníků zodpovědných za provoz systému nebyla dostatečně proškolená a neorientovala se v něm. V konstrukci programu lze nalézt základní chyby, například příjemci dávek museli podstoupit komplikovaný i nákladný proces žádostí, který mnohé z nejchudších vyloučil z možnosti čerpání pomoci. Pro čerpání nebyl stanoven jednotný systém limitů příjmu nebo kvalifikačních kritérií pro přiznání dávek, naopak seznam poplatků za účast na systému byl příliš složitý. (ALWANG 2002).

Problematika chudých byla novými černošskými elitami v průběhu osmdesátých let vytěsněna na okraj zájmu a způsob provádění sociálních programů doprovázejících ESAP je toho výmluvným důkazem.

Pokud tedy vezmu do úvahy dva základní pilíře ESAP, makroekonomickou stabilizaci a sociální programy, je patrné, že v obou částech vláda nedokázala dostatečným způsobem zajistit realizaci projektů.

3.2.4 Vnitřní důsledky

Situace po zavedení ESAP byla v jistém ohledu podobná jako v jiných transformujících se ekonomikách: Desítky tisíc lidí přišly o zaměstnání, mnohé podniky v situaci zostřené

konkurence s dováženým zbožím zkrachovaly. Nedůsledné zavádění sociálních programů a recese po suchu let 1991–1992 vedly k prudkému zhoršení sociální situace.

Proto se proti programu ESAP a vládě ostře postavil kongres odborových svazů pod vedením Morgana Tsvangirai. Reakcí vlády bylo zastrašování, mediální útoky a neúspěšný pokus vytvořit novou na vládě závislou odborovou centrálu, který pouze posílil pozice existujících odborů.

3.2.5 AIDS

První případy nemoci AIDS byly v Zimbabwe hlášeny v roce 1983. Růst počtu nemocných lze hodnotit pouze pomocí více či méně spolehlivých odhadů. Některé prameny uvádějí, že již v roce 1991 žilo v zemi okolo jednoho milionu nakažených osob s prudce rostoucí tendencí. Onemocnění AIDS s sebou přineslo i prudký nárůst výskytu dalších nemocí, zejm. tuberkulózy a jiných infekčních chorob. (HULEC, OLŠA 2008).

Přístup státní správy a církve byl přitom velmi konzervativní a v duchu přísného křesťanského (spíše katolického než protestantského) učení. Homosexualita byla v Zimbabwe trestná, pornografie zakázaná, sexuální osvěta na velmi nízké úrovni. O způsobu uvažování o nemoci AIDS v regionu vypovídá i způsob řešení problému v sousední Jihoafrické republice v době prezidentství Thabo Mbekiho: Prezident Mbeki odmítal příčinný vztah mezi virem HIV a nemocí AIDS, a jeho ministr zdravotnictví navrhoval jako léčbu směs česneku, citrónové šťávy a červené řepy. (SINGER 2008)

Důsledek explozivního šíření nemoci AIDS byl dvojitý: Za prvé prudce rostly nároky a náklady na již tak podfinancovaný systém zdravotní péče, na druhou stranu zvětšující se počet nemocných ztrácel svou schopnost práce a produkce. S rostoucí úmrtností pak dochází k náporu na sociální systém v důsledku vyšších počtů tzv. AIDS-sirotků.

3.3 Druhá polovina 90. let – stupňující se krize

Příběh Zimbabwe by šlo přirovnat k tragickému filmu: V momentě, kdy se události posunou do ponurnějších hladin a divák by čekal pozitivní obrat, dočká se pouze dalšího nemilého

překvapení. Rokem pozitivního obratu měl být rok 1996, první po problémech se suchem, kdy růst HDP dosáhl 7,3 % a zdálo se, že situace se začne výrazně zlepšovat.

Ovšem vývoj druhé poloviny devadesátých let byl předurčen pokračujícími chybami ve vládní hospodářské politice, opakujícími se zahraničními intervencemi, stupňujícím se vnitropolitickým napětím a dalším šířením nemoci AIDS bez účinného boje proti viru HIV. Všechny tyto momenty podobně jako v předchozích obdobích posouvaly příběh Zimbabwe po spirále níž a níž.

3.3.1 Volby 1995

Od roku 1992 bylo možno sledovat snahu opozičních stran spojit se do jednotného bloku tak, aby dokázaly zvrátit hegemonii vládnoucího ZANU (PF) Roberta Mugabeho. Nově ustanovená politická strana Zimbabwská strana Forum (*Forum Party of Zimbabwe*) dosáhla v komunálních volbách v roce 1993 některých úspěchů a vzbuzovala naděje na změnu situace po volbách roku 1995. V roce 1994 se však rozštěpila.

Do voleb v roce 1995 tedy vstupovalo kromě vládnoucí strany Roberta Mugabeho dalších osmnáct stran. Navzdory vnitřní rozklíženosti ZANU (PF), kdy rozpory mezi různými etnickými a geografickými skupinami bylo jen obtížné zakrýt, a navzdory uvolněné mediální politice, kdy opozice měla celkem otevřený přístup do médií, volby za nízké volební účasti pouhých 27 % oprávněných voličů opět drtivě vyhrála Mugabeho ZANU (PF) se ziskem 117 ze 120 volených poslaneckých míst.

Vláda vzniklá po těchto volbách musela uspokojit potřebu různých skupin ve vládnoucí straně. Aby každá z vnitrostranických větví získala svůj podíl na moci, počet ministerstev a členů vlády stoupl z 29 na 42. V prezidentských volbách roku 1996 drtivě vyhrál Robert Mugabe se ziskem 93 % hlasů. (HULEC, OLŠA 2008).

3.3.2 Ekonomická situace v letech 1996 – 1997

V roce 1995 byla dokončena první etapa Programu strukturálních změn. V jejím rámci, jak bylo popsáno výše, došlo k liberalizaci zahraničního obchodu, uvolnění devizového režimu a liberalizaci cen většiny zboží. Minimálního pokroku bylo dosaženo v oblasti privatizace

státních podniků (především z důvodu obav ze ztráty vládní kontroly nad částí ekonomiky). Vládní přístup k rozpočtové politice se zobrazoval ve schodcích státního rozpočtu, které dosahovaly průměrných 10 % HDP. Míra zahraničního zadlužení vzrostla prudce z 31 % HDP v roce 1990 na 67 % v roce 1994 a 89 % v roce 1997. (JENKINS 2002a). V důsledku nedůsledné rozpočtové politiky dokonce IMF omezil v roce 1995 možnost čerpání úvěrů na krytí deficitu platební bilance. Dalším problémem byla inflace, jejíž průměrná hodnota mezi lety 1990–1996 přesahovala 25 %.

V sociální oblasti docházelo od roku 1990 k prohlubování rozdílů mezi jednotlivými skupinami obyvatel v závislosti na typu ekonomické aktivity. Zatímco privátní sféra se u mnoha kategorií pracovních míst a u řady různých kvalifikací potýkala s poklesem reálných mezd, ve veřejném sektoru naopak docházelo k růstu reálných mezd, viz tabulka.

Tabulka 8: Index reálných mezd 1995 (1990 = 100)

	Index reálné mzdy 1995 (1990 = 100)	
	Soukromý sektor	Veřejný sektor
Kurýr	68	
Operátor	58	
Odborný operátor	144	
Úředník	66	107
Písařka	74	115
Programátor	80	135
Inženýr	88	116
Sekretářka	121	79
Generální ředitel	132	

Zdroj: JENKINS 2002a

Tento nerovnoměrný vývoj v oblasti mezd přinášel dva typy důsledků: nespokojenost části obyvatel zaměstnaných v privátním sektoru s poklesem jejich reálných příjmů a tlak na výdajové straně státního rozpočtu.

V této napjaté situaci pak jako rozbuška posloužilo několik momentů. V roce 1996 došlo ke stávkám proti rostoucí inflaci: např. v srpnu 1996 stávkovalo 170 tisíc státních zaměstnanců. Vláda po dvou týdnech jednání ustoupila a slíbila navýšení platů státních zaměstnanců o 30 % se zpětnou účinností. (HULEC, OLŠA 2008). Podobná rozhodnutí vlády vedla jednoznačně ke zvýšení schodku státního rozpočtu a zvyšování zadlužení.

Dalšími okamžiky, které vyhrotily vnímání situace u značné části obyvatelstva, byla nákladná svatba prezidenta Roberta Mugabeho, na kterou pozval dvanáct tisíc účastníků, nebo Světový

solární summit, který proběhl bez zájmu a účasti významných světových politiků, ovšem náklady na pořádání značně zatížily státní rozpočet. Aby vláda předešla dalším nepokojům, rozhodla v roce 1997 o dalším zvýšení mezd o 20 %. Protože však vzhledem k tempu inflace tento krok nebyl zaměstnanci vnímán jako dostatečně vstřícný, do stávek vstoupili nejenom státní zaměstnanci, ale i pracovníci celé řady odvětví soukromého sektoru. Navíc v mnoha oblastech došlo násilnostem, rabování a ničení majetku.

3.3.3 Váleční veteráni a jejich renta

V roce 1997 došlo z důvodů mnoha podvodů při vyplácení kompenzací a dávek válečným veteránům z doby partyzánských bojů k zastavení jejich vyplácení. Podle veřejně dostupných informací docházelo k podvodnému vyplácení již od roku 1992 a šlo pravděpodobně o největší případ zpronevěry státních prostředků. Mezi příjemci bylo mnoho vysoce postavených státních úředníků a jejich příbuzných.. Pro srovnání: zatímco objem dávek vyplácených ještě roku 1989 činil v přepočtu zhruba 2 miliony USD, v roce 1996 se jednalo o částku cca 150 milionů USD. (HULEC, OLŠA 2008).

Zastavení vyplácení dávek vedlo ke zformování organizovaných skupin veteránů, násilným protestům a potyčkám. Aby vláda předešla eskalaci násilí, rozhodla o jednorázové kompenzaci pro 70 tisíc veteránů ve výši v přepočtu cca 3 500 USD na osobu a dále pak odsouhlasila pravidelné měsíční platby cca 100 USD na hlavu. Celkový dopad na státní rozpočet pro rok 1997 činil odhadem 400 milionů USD.

3.3.4 Intervence ve Rwandě a Zairu

Zimbabwská vláda, která ukončila operace v Mosambiku v roce 1993, přesměrovala svou pozornost k severněji položeným spřízněným zemím.

V Súdáně se Zimbabwe snažilo podporovat ozbrojený boj africké populace proti arabské vládě v Chartúmu. V tomto konfliktu však šlo spíše o nepřímou a tedy nepříliš nákladnou podporu (Zimbabwe např. umožňovalo pobyt na svém území čelným představitelům odbojových skupin).

Přes řetězec spřátelených vazeb se súdánským ozbrojeným odporem a ugandskou armádou se Zimbabwe zapojilo i do konfliktu, který následoval po občanské vládě ve Rwandě mezi Hutuy a Tutsii.

Po dobytí Rwandy Rwandskou patriotickou frontou s podporou ugandské armády uprchly statisíce Hutuů do sousedních zemí, především do Zairu. Z pocitu ohrožení nové rwandské vlády a netečnosti zairského režimu Mobotu Sese Seka vyvolala Rwanda povstání tutsijské menšiny na území Zairu, do jehož čela se postavil Laurent-Désiré Kabila, již od šedesátých let osobní přítel Roberta Mugabeho.

Zimbabwe proto okamžitě na základě této osobní vazby podpořilo tutsijské povstání materiální pomocí a dodávkami zbraní. Výše pomoci se odhaduje na 38 milionů USD. (HULEC, OLŠA 2008).

Následně se jednotkám Lauranta-Désiré Kabilu podařilo obsadit celý Zair včetně hlavního města Kinshasy, a Kabila vyhlásil v květnu 1997 Demokratickou republiku Kongo. Zimbabwe i nadále poskytovalo nové konžské vládě pomoc a podporu, zvláště poté, co se rozpadlo přátelství mezi Kabilou a rwandskou vládou po sérii vzájemně nepřátelských kroků. Spolu s vypuknutím konžsko-rwandské války v červenci 1998 požádal toho času již konžský prezident Kabila o pomoc spřátelené země. Přihlášily se Angola, Zimbabwe, Namibie a Tanzanie. S pokračujícími boji se ale ukázalo, že jediné Zimbabwe poskytlo dostatečnou pomoc bez ohledu na své lokální zájmy, které vlastně v Demokratické republice Kongo ani neměla. Tím se tato operace lišila od předchozí intervence v Mosambiku, šlo totiž o vojenskou operaci na pomoc příteli prezidenta Mugabeho. S rostoucí úlohou Zimbabwe v konfliktu byl nakonec jmenován zimbabwský generál Amoth Chingombe vojenským velitelem operací a Zimbabwe, které na počátku operací mělo v Demokratické republice Kongo tři tisíce vojáků, zvýšilo početní stav svých jednotek až na dvanáct tisíc mužů – se všemi dopady na státní rozpočet.

Prvním důsledkem výdajů na další intervenci bylo neplnění kritérií stanovených Světovou bankou a IMF, což vedlo k zastavení možnosti čerpat úvěry od těchto institucí.

Druhým důsledkem bylo – vzhledem k nastalým ekonomickým potížím – rostoucí inflaci, oslabení zimbabwského dolaru, rostoucímu schodku státního rozpočtu – rozhodnutí zimbabwské vlády o zmrazení devizových účtů v místních bankách.

Třetím důsledkem bylo pozastavení realizace druhé fáze Programu strukturálních reforem.

3.4 Zhodnocení ESAP a období 90. let

Do devadesátých let vstoupilo Zimbabwe jako do období naděje, ve kterém se kromě změněné geopolitické a globální ekonomické situace mělo změnit Zimbabwe samo o sobě. Mělo dojít k uvolnění ekonomiky, zajištění ekonomického růstu a k řadě zásadních sociálních změn.

Ovšem po několika prvních úspěšných krocích v oblasti liberalizace začala vláda selhávat v plnění navazujících úkolů a v dodržování vlastního programu. Vláda nedokázala zajistit dostatečnou sociální síť pro oběti prvních liberalizačních a strukturálních změn, takže část populace se propadla za hranici chudoby. Sociální nerovnost se spíše zvyšovala, Giniho koeficient dosahoval v polovině desetiletí hodnoty 0,56 a dále rostl. (ALWANG 2002). Místo řešení vlastních ekonomických problémů vláda rozhazovala prostředky až už na uplácení vlastního obyvatelstva nebo na vojenské operace v zahraničí bez ohledu na makroekonomické dopady takových opatření. Samotná realizace ESAP nevyřešila základní problémy nerovnováhy. I když došlo ke zlepšení na poli deregulace, klíčový problém s deficitem veřejných rozpočtů nebyl nijakým způsobem zohledňován ani řešen. Vysoce schodkovým hospodařením veřejných rozpočtů docházelo k vytlačování soukromého sektoru, který díky nižší dostupnosti zdrojů nebyl schopen generovat dostatečné investice ani pracovní místa.

Ani na externí šoky nedokázala vláda dostatečně reagovat: Sucho v letech 1991–1992 vyvolalo ekonomickou recesi, na níž vláda neměla odpověď. V případě rostoucího počtu nakažených nemocí AIDS vláda ne zvolila žádná účinná opatření ani politiku prevence. Důsledkem byl explozivní růst počtu nemocných, zatížení zdravotnického a sociálního systému a snížení disponibilní pracovní síly v důsledku vyšší nemocnosti.

Dá se říci, že vláda prezidenta Roberta Mugabeho vlastní vinou nesplnila žádný ze svých plánovaných cílů.

4. Pozemková reforma a kolaps ekonomiky v letech 2000 – 2009

Jak bylo popsáno v předchozích kapitolách, situace se především v devadesátých letech vyvíjela v důsledku různých vládních rozhodnutí nepříznivým směrem, ekonomika vykazovala řadu strukturálních a vývojových poruch, které se manifestovaly i na úrovni makroagregátů. Bohužel, jak bude popsáno níže, kroky vlády a politická situace v následujícím období nejen že nepřispěly ke stabilizaci situace, ale důsledkem vládních politik a rozhodnutí nastal úplný kolaps zimbabwského hospodářství. Za významný moment ke studiu lze považovat divokou a násilnou pozemkovou reformu, pokračující zahraniční angažmá v Demokratické republice Kongo, omezení základních lidských práv a svobod, jakož i potlačení opozice, fiskální a monetární politiku jako podpůrný prvek dříve zmíněných kroků a politik.

4.1 Pozemková reforma

Pozemková reforma byla jedním z cílů nové multirasové vlády již v době získání nezávislosti v roce 1980.

Na základě zákona z roku 1930 byl stvrzen status, kdy většina úrodné půdy byla vlastněna bílými farmáři a černí Afričané neměli právo získat půdu v úrodnějších oblastech. Platnost toho zákona vydržela až do vzniku samostatného Zimbabwe v roce 1980. Tehdy vlastnilo zhruba šest tisíc bílých farmářů 39 % půdy, osm tisíc černošských komerčních farmářů 4 % půdy, a zbývajících 41 % procent půdy bylo zdrojem obživy pro zhruba 4 miliony osob (zbylých 16 % tvořily národní parky a lesy). (HULEC, OLŠA 2008).

Na základě dohod z Lancaster House mělo dojít k řízené pozemkové reformě, kdy půda doposud vlastněná a spravovaná bílými farmáři měla být vykupována za tržní cenu, zdroje na výkup půdy měla poskytnout Velká Británie a mezinárodní společenství. Na takto získanou půdu měli být přesídlení černošští farmáři. Na celou operaci byly v roce 1980 přislíbeny mezinárodními dárci 2 miliardy USD. Plánem pro prvních deset let (do roku 1990) bylo přesídlit 650 tisíc černošských rodin na půdu získanou výkupem od bílých farmářů.

Vláda Zimbabwe pod vedením Roberta Mugabeho však nepostupovala důsledně. Za prvních deset let existence země získala půdu pouze pro zhruba 165 tisíc rodin, nedokázala ani

vyčerpat plánovanou výši příspěvků mezinárodních dárců na výkup půdy. I proto ještě v roce 1990 vlastnily asi čtyři tisíce bílých farmářů zhruba 30 % půdy. Navíc ne všechna takto přerozdělená půda směřovala ke skutečně potřebným, velkou část půdy prodané bílými farmáři (z části těmi, kteří odcházeli ze země) získala do svých rukou nová vládní a podnikatelská elita.

V roce 1990 skončila platnost dohod z Lancaster House o způsobu provedení pozemkové reformy. Vláda se v roce 1992 rozhodla přijmout nový zákon, který by umožňoval snadnější přerozdělení zhruba poloviny půdy vlastněné bělošskými farmáři. Ovšem jeho aplikace nenabrala očekávané tempo, vláda částečně zvýšila aktivitu ve věci pozemkové reformy pouze před volbami v roce 1995. Výsledkem bylo pouhých zhruba 70 nuceně odkoupených farem za tři roky od nabytí platnosti zákona.

V roce 1997 se pak nová britská labouristická vláda Tonyho Blaira zřekla závazků na finanční podporu nuceného odkupu bělošských farem. Protože tím došlo k zaškrcení zdrojů na odkup farem a protože sociální situace v Zimbabwe se nadále zotřovala, byla svolána na září 1998 do Harare konference zimbabwské vlády, bělošských farmářů, OSN, Světové banky, Evropské komise a představitelů 23 států. Výsledkem konference bylo příslibení prostředků na nucený odkup 118 farem a stanovení pevných pravidel odkupu.

Bohužel zimbabwská vláda ani po této konferenci nedokázala využít příslibené prostředky a nezačala pozemkovou reformu realizovat – ani nevypracovala seznam farem k nucenému odkupu, ani neposkytla žádné informace zahraničním přispěvatelům tak, aby mohlo dojít k uvolnění prostředků na odkup. Tématem se pozemková reforma stala – vzhledem ke stále komplikovanější ekonomické a politické situaci v zemi – opět až s blížícími se volbami roku 2000. Na začátku roku 2000 byl stav následující:

Tabulka 9: Podíl typů pozemků (2000)

	mil. ha	podíl
Velké komerční farmy	11,00	28,2 %
(z toho bílí farmáři)	8,60	22,1 %
Malé farmy	1,40	3,6 %
Družstevní a obecní půda	16,40	42,0 %
Pozemky přesídlených rodin	3,50	9,0 %
Národní parky a lesy	6,30	16,2 %
Státem vlastněná půda	0,25	0,6 %
Městská plocha	0,20	0,5 %

Zdroj: HUMAN RIGHTS WATCH, 2002

Zemědělství se v roce 2000 podílelo 18,5 % na tvorbě HDP (oproti 22 % průmyslu a necelým 60 % sektoru služeb). (ECONOMY WATCH 2010).

4.1.1 Násilné obsazování farem

K volbám roku 2000 se chystalo kromě vládní ZANU (PF) Roberta Mugabeho a opoziční MDC Morgana Tsvangirai také opoziční *War Veterans Association* (ZNLWVA) sdružující válečné veterány. Protože však předvolební rozložení sil ukazovalo na možný neúspěch ZNLWVA, spojilo se toto hnutí válečných veteránů s vládní stranou a společně připravili koordinovanou akci „spontánního“ záboru bělošských farem.

26. února 2000 začaly početné skupiny válečných veteránů přepadávat a obsazovat bělošské farmy po celé zemi. Během deseti dnů obsadily na čtyři sta farem – pro srovnání to je třikrát více farem, než kolik mělo být nuceně odkoupeno v rámci dohody z Harare z roku 1998.

Posvěcení akcím dala i policie, která odmítla proti skupinám obsazujícím farmy zasáhnout s poukazem na údajný politický a nikoli kriminální charakter akce. V následném projevu pak prezident Robert Mugabe prohlásil akci za spontánní projev bezzemků lačnících po půdě.

4.1.2 Právní základ *Fast Track Land Reform*

Oficiálně bylo oznámeno zahájení projektu rychlé pozemkové reformy v červnu 2000, tedy pět měsíců po začátku obsazování farem veteránskými jednotkami. Mezi červnem 2000 a únorem 2001 bylo ve vládních novinách otištěno rozhodnutí o znárodnění 2 706 farem o rozloze více než šest milionů hektarů, tj. zhruba dvě třetiny „bílých“ farem. V dubnu 2001 pak vláda rozhodla o zvýšení počtu farem a plochy k přerozdělení na 8,3 milionu hektarů. V říjnu 2001 vláda oznámila další rozšíření – na 4 558 farem o rozloze 8,8 milionu hektarů. Ve stejné době oznámila asociace bílých farmářů, že již bylo zabráno na dva tisíce farem, které byly okupovány zhruba sto tisícem lidí, což bylo zvýšení na čtyřnásobek oproti 25 tisícům na konci roku 2000.

K lednu 2002 pak bylo cílovým číslem 6 481 farem, z nichž však 918 bylo oznámeno duplicitně a dalších 618 bylo nakonec po jednání vyřazeno. Počet tedy dosáhl 4 874 farem s rozlohou 9,2 milionu hektarů. (HUMAN RIGHTS WATCH 2002).

V procesu zařazování farem určených k přerozdělení hrálo roli několik úřadů a rozhodovatelů na různých úrovních, počínaje ministerstvy zemědělství, veřejných prací, venkovských zdrojů a životního prostředí, spolu s různými úřady z lokálních úrovní, dále zástupců ZANU (PF) a také asociace válečných veteránů.

Pro rozdělení farem novým vlastníkům byly vytvořeny dva modely distribuce, tzv. model A1, který byl určen pro většinu bezzemků, kteří produkují především pro vlastní spotřebu a drobný maloobchod a kteří měli získat dočasnou licenci pro hospodaření s právem získání dlouhodobého pronájmu půdy, a model A2 se záměrem vytvořit 51 tisíc malých a středních komerčních farem pro černošské farmáře.

Na ochranu těch, kteří se podíleli na násilném zabírání farem, bylo přijato několik opatření: Nejvýznamnějším byl zákon z června 2001 – *The Rural Land Occupiers (Protection from Eviction)* – který měl dovolit těm, kteří obsadili farmy, na těchto farmách zůstat 12 měsíců bez možnosti vystěhování a bez možnosti soudních postihů, pokud k záboru farmy došlo nelegálně. V listopadu 2001 byla navíc vyhlášena retroaktivita tohoto zákona zpětně ke květnu 2000. Vlastnictví půdy dle zákona přechází okamžitě po určení farmy k vyvlastnění, bez ohledu na jakékoliv soudní rozhodnutí, které slouží pouze jako 90-denní výpovědní lhůta pro stávající majitele. (HUMAN RIGHTS WATCH 2002).

Unie komerčních farmářů (CFU) sdružující bílé farmáře se pokusila proti tomuto způsobu provedení pozemkové reformy protestovat a zvrátit několika cestami její průběh. Nejvyšší soud sice v prosinci 2000 prohlásil na návrh CFU stávající postup za nelegální, ale v listopadu 2001 stejný soud zvrátil vlastní rozsudek s dodatkem, že vláda doplnila zákonné normy pro provedení reformy. V tomto rozsudku Nejvyšší soud akceptoval právní argumentaci vlády a přijal jako zákonnou i retroaktivitu zákonů s pozemkovou reformou spjatých. (Mezi těmito rozsudky byl předseda Nejvyššího soudu a několik dalších soudců donucen k rezignaci, jak bude uvedeno dále.) Mezitím se také CFU snažila o vyjednávání s vládou a nabídla jí 562 farem k dobrovolnému vydání pro účely pozemkové reformy. Ovšem ani jeden z kroků nezastavil proces násilného obsazování farem. (HUMAN RIGHTS WATCH, 2002).

4.1.3 Průběh a dopady reformy

Produkce části komerčních farem nadále pokračovala tam, kde novousedlíci přijali pragmatický způsob vzájemné koexistence s původními farmáři a byli schopni vyřešit vzájemné spory. Nicméně CFU odhadla, že v září 2001 došlo na 31 % farem k částečnému nebo úplnému zastavení práce. V lednu 2002 bylo již okolo jednoho tisíce farem zcela uzavřeno, buď proto, že vlastníci farem je museli zcela opustit, nebo jim bylo umožněno zůstat, ale nebylo jim umožněno dále farmařit. Část farem pokračovala v činnosti, ale s výrazně sníženou investiční aktivitou a osetou plochou. Uzavření farem se týkalo především oblastí Mašonska, neplodnější části země.

Během volební kampaně do prezidentských voleb v roce 2002 Robert Mugabe při jednom z projevů za přítomnosti zahraničních diplomatů zdůraznil, že ti z bílých, v jejichž chování se projeví nesouhlas se zabíráním farem do rukou vesničanů, budou vyhnáni a naléhal na vesničany, aby pokračovali v zabírání i takového majetku, který nebyl uveden na oficiálních vládních seznamech k záboru.

Protože byl celý proces pozemkové reformy takto urychlen a protože byly otevřeně obcházeny platné právní normy, byli mnozí z těch, kteří přišli nově osídlit obsazené farmy znejistěni v garancích svých práv na využití půdy, tedy v obavách o své případné investice do provozování zemědělské činnosti. A mnozí z těch, kteří se nově usadili na uvolněné půdě neměli dostatek prostředků, aby mohli na půdě hospodařit, protože pro novousedlíky neexistoval ani žádný vládní program podpory, který by jim poskytl například dotace na osivo či hnojivo, ani žádný přístup k úvěrům.

Nedostatek právních jistot a vládní pomoci pro nové usedlíky tedy vedl k poklesu produktivity nových farem a novousedlíky zanechával zranitelné vůči hladu kvůli nižší produkci a případnému opětovnému přesídlení. Některá svědectví válečných veteránů hovořila o tom, že stejný kus země byl přidělen v krátkém období různým rodinám, z nichž žádná nezískala písemný dokument, který by stvrzoval jejich práva na hospodaření na půdě, tedy bez jistoty, že tatáž půda nebude v dalších dnech či týdnech přidělena jiné rodině. Tento chaos vyvolával konflikty o půdu i mezi novousedlíky navzájem.

K uklidnění celého procesu nepřispělo ani nařízení, že pokud na uvolněnou půdu přicházeli usedlíci doposud hospodařící na družstevních nebo obecních pozemcích, tímto přesídlením přicházejí o právo se na ně vrátit. (HUMAN RIGHTS WATCH 2002).

Některé pozemky se dařilo obsadit pouze obtížně kvůli chybějící infrastruktuře. Mnoho nově přidělených či obsazených pozemků z rozdělených velkofarem nedisponovalo zdroji vody nebo elektřinou. Řada pozemků byla obsazena pouze otci rodin (například i proto, že z mnoha pozemků k nejbližší škole by se děti museli dopravovat i více než 20 kilometrů pěšky). (HUMAN RIGHTS WATCH 2002).

Zásadní díl přerozdělené půdy tedy byl využíván pouze částečně nebo vůbec, ať už kvůli nejistotám pro novousedlíky nebo z důvodu nedostatku zdrojů (voda, prostředky na osivo, hnojiva nebo technické prostředky, např. traktory, nebo kvůli nedostupným úvěrům).

Jak cituje HRW jednoho penzionovaného učitele, „v této zemi je obtížné získat zaměstnání, ale když je někdo vysazen na kousku půdy, je to ještě horší“.

Na farmách obsazených válečnými veterány často docházelo k tomu, že místo pokračování v hospodaření veteráni porazili dobytek pro vlastní potřebu a omezovali zaměstnance farem v práci. Do roku 2002 byly 4 bílí farmáři zavražděni.

Tři tisíce zaměstnanců farem bylo vysídleno ze svých obydlí, 26 zavražděno, 1 600 napadeno a došlo i na případy znásilnění. Dalším zdrojem obtíží byla skutečnost, že bývalí zaměstnanci farem přišli zastavením nebo omezením činnosti farem o zaměstnání a příjem.

V důsledku problémů způsobených pozemkovou reformou FAO vydalo v prosinci 2001 varování, že již tak špatná potravinová situace se může výrazně zhoršit v důsledku snížené produkce obilovin a celkového ekonomického propadu. Podle FAO bylo ohroženo 700 tisíc venkovských obyvatel snížením příjmu potravin, v městských oblastech se až 250 tisíc lidí dostalo do problémů kvůli prudce se zvyšujícím cenám potravin a dalších 30 tisíc zaměstnanců farem ztratilo práci a ocitlo se bez pomoci. CFU odhadla, že 250 tisíc kusů dobytka bylo vybito (20 % stavu skotu v roce 2000), 1,6 milionu hektarů zůstalo ležet ladem a například kukuřicí byla oseta o čtvrtinu menší plocha polí.

Již v únoru 2002 byly do bývalé vývozní země dopraveny první dávky kukuřice z fondu Světového potravinového programu.

4.1.4 Kvantifikace dopadů reformy

Pozemková reforma zásadně dopadla na produktivitu zemědělského sektoru. Vzhledem k inflaci lze lépe vývoj sledovat na hodnotách produkce v naturálních veličinách.

Tabulka 10: Zemědělská produkce 1998 – 2004

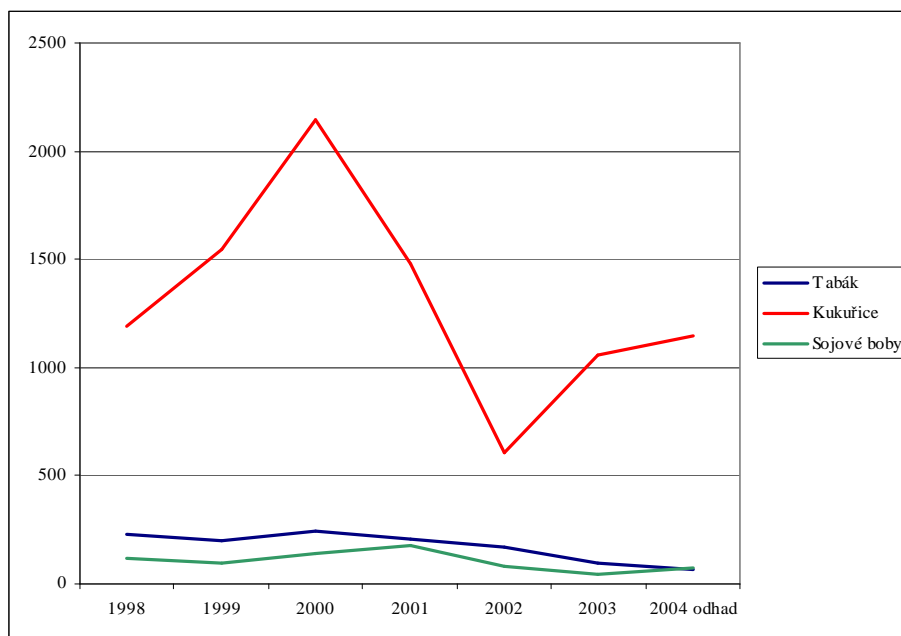
Komerční farmáři	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004 odhad
Tabák	223	197	240	204	164	83	55
Kukuřice	568	600	1209	482	305	341	318
Bavlna	156	154	145	48	31	21	3
Cukrová třtina	570	585	560	515	554	501	536
Pšenice	243	285	250	314	154	11	20
Arašídý	5	42	79	16	59	141	134
Sojové boby	114	95	141	164	77	34	66
Kávovník	11	8	8	7	9	9	10
Čiřok	21	41	74	19	18	62	36
Družstevní a obecní farmy							
Tabák	3	3	5	4	9	11	13
Kukuřice	623	944	939	994	300	718	832
Bavlna	118	149	195	234	159	207	287
Cukrová třtina							
Pšenice	2	1	1	0	59	38	45
Arašídý	38	71	112	156	0	0	1
Sojové boby	1	3	3	11	7	7	6
Kávovník							
Čiřok	16	42	29	41	4	9	6
Celková produkce							
Tabák	226	200	245	208	173	94	68
Kukuřice	1191	1544	2148	1476	605	1059	1150
Bavlna	274	303	340	282	190	228	290
Cukrová třtina	570	585	560	515	554	501	536
Pšenice	245	286	251	314	213	49	65
Arašídý	43	113	191	172	59	141	135
Sojové boby	115	98	144	175	84	41	72
Kávovník	11	8	8	7	9	9	10
Čiřok	37	83	103	60	22	71	42

Zdroj: IMF 2005

Celkový výstup zemědělství byl v roce 2002 částečně ovlivněn suchem. Nicméně je patrné, že celkový výstup rostlinné výroby dramaticky poklesl (především u plodin produkovaných komerčními farmáři, tzn. tabáku, kukuřice a sojových bobů).

K výraznému poklesu produkce došlo navzdory nezmenšené osevní ploše. Například u kukuřice bylo oseto v roce 1998 bezmála 1,2 milionu hektarů, s růstem na 1,5 milionu hektarů

v roce 2004, tj. pokles produkce byl způsobem výrazným poklesem výnosu na hektar, tedy poklesem produktivity.

Obrázek 5: Celková produkce vybraných plodin 1998 – 2004 (tis. tun)

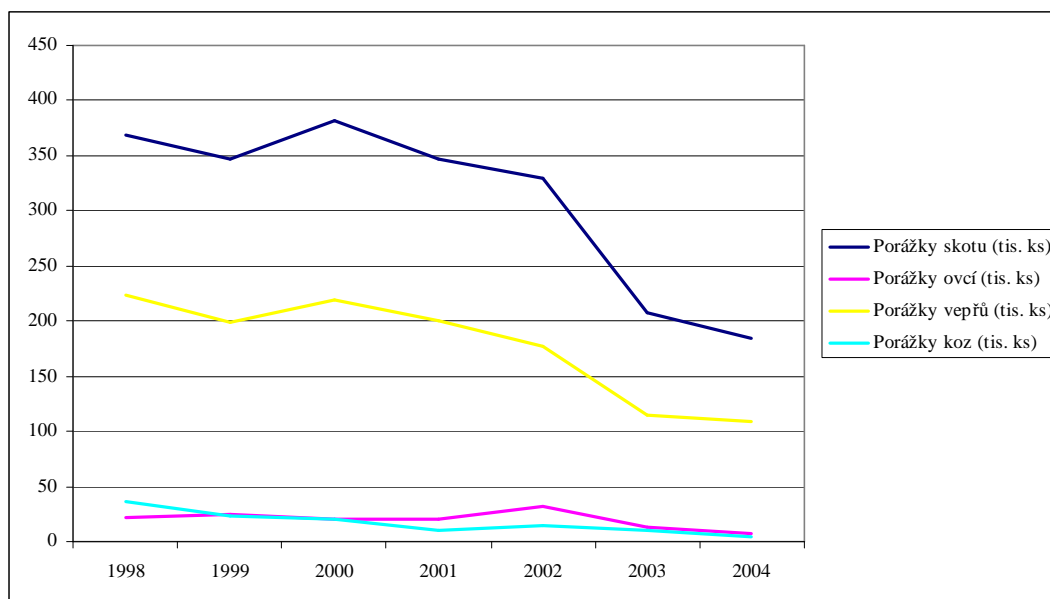
Zdroj: IMF 2005

K ještě dramatičtějšímu poklesu došlo u živočišné produkce měřeno počtem porážek a produkcí mléka:

Tabulka 11: Živočišná produkce 1998 – 2004

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Porážky skotu (ks)	369	347	382	347	329	208	185
Porážky ovcí (ks)	22	24	20	21	32	13	7
Porážky vepřů (ks)	224	199	219	201	177	114	109
Porážky koz (ks)	36	23	21	10	14	10	5
Produkce mléka (tuny)	165 803	158 170	144 973	136 318	116 589	81 913	89 565

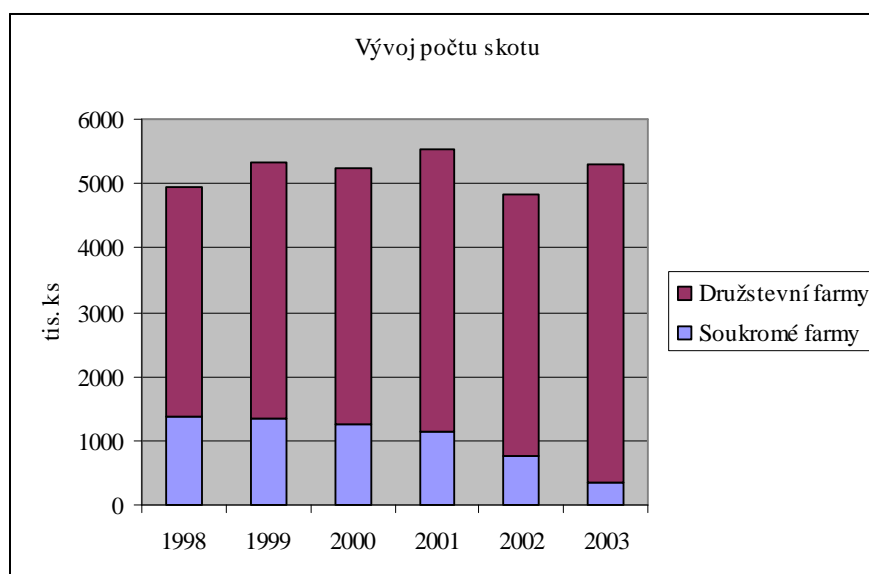
Zdroj: IMF 2005

Obrázek 6: Živočišná produkce 1998 – 2004

Zdroj: IMF 2005

Výrazné snížení produkce skotu (resp. počtu poražených zvířat) vyplývá z přenosu velké části chovaných zvířat z komerčních farem do družstevních, tedy ve značné míře do méně produktivních zabraných farem:

Obrázek 7: Celková produkce vybraných plodin 1998 – 2004 (tis. tun)

Zdroj: IMF 2005

Počet zaměstnanců pracujících v zemědělství se snížil mezi lety 1999 a 2004 o 54 % z 338 tisíc na 154 tisíc osob. (IMF 2005).

4.2 Zahraniční intervence v Demokratické republice Kongo

Po roce 2000 Zimbabwe nadále pokračovalo ve své vojenské přítomnosti v konfliktu v Demokratické republice Kongo, které stály zemi obrovské objemy prostředků. V polovině roku 2000 oznámil ministr financí v parlamentu, že dvouletá účast v konfliktu mezi roky 1998 a 2000 již stála zemi v přepočtu kolem 200 milionů USD, ovšem některé odhady hovoří o částce až trojnásobně vyšší. (HULEC, OLŠA 2008).

Vzhledem k nákladům na válku a ekonomickým příležitostem v Demokratické republice Kongo došlo k údajné dohodě mezi prezidenty Mugabem a Kabilou o refundaci části nákladů na zimbabwskou vojenskou přítomnost v Demokratické republice Kongo. Protože však konžská vláda nedisponovala dostatečnou likviditou na hrazení náhrad, došlo pravděpodobně k dohodě o nepeněžních náhradách, například o postoupení státních podílů v některých konžských společnostech nebo koncesí na diamantové doly. Tyto neveřejné obchody svou podstatou přitáhly zájem zimbabwských vysoce postavených politiků a armádních činitelů, kteří jich snadno využili k osobnímu obohacení. (HULEC, OLŠA 2008).

Vrcholem intervence v Demokratické republice Kongo byl rok 2001, kdy po atentátu na prezidenta Kabilu zimbabwská armáda jako jediná efektivně zajišťovala klid v Kinshase do předání moci novému prezidentovi (a synu zemřelého prezidenta) Josephu Kabilovi.

Nicméně s postupujícím časem narůstal počet obětí ze strany zimbabwské armády. V roce 2001 došlo k postupnému nahrazení zimbabwských vojsk mírovými silami OSN. Spolu s odchodem zimbabwské armády došlo také k postupnému vyklizení pozic zimbabwských podnikatelů v Demokratické republice Kongo.

Celkový účet za válku pro státní rozpočet může být odhadován na cca 500 milionů až 1 miliardu USD.

4.3 Politická situace v letech v 2000 – 2009

Vnitropolitická situace v novém desetiletí byla primárně určována hospodářskými neúspěchy vlády.

4.3.1 Volby roku 2000 a období po nich

Prvním mezníkem byly parlamentní volby v roce 2000. Jak bylo popsáno výše, vzhledem k vnitropolitické nestabilitě a především hrozbě první volební prohry po dvaceti letech zvolila ZANU (PF) ve spolupráci s hnutím válečných veteránů cestu obsazení bělošských farem jako formu předvolební kampaně – lze dodat, že formu za hranicí všech demokratických pravidel. Ve volbách pak ZANU (PF) získala 62 křesel v parlamentu, opoziční MDC 57 křesel. Tento výsledek byl sice upraven 30 křesly, která dle ústavy platné ještě v roce 2000 byla obsazena na základě přímých prezidentských nominací, ale šlo o první případ v dějinách země, kdy ZANU (PF) ztratila bezmála polovinu volených mandátů.

Ve výsledku voleb se zračil jeden přehlédnutý moment volební kampaně – venkovské obyvatelstvo se sice mohlo těšit z většího počtu zabraných farem, ale naopak pracovní příležitosti černošských zaměstnanců farem byly v přímém ohrožení.

Očekávané zklidnění situace s obsazováním farem bělošských farem ovšem nepřišlo. Ukázalo se, že nešlo z pohledu vlády pouze o předvolební kampaň, ale že vláda se chystá pokračovat v nastoleném kurzu. Po neúspěchu ve volbách (jak bylo těsné vítězství označeno) vláda prezidenta Mugabeho přitvrdila i v boji s politickou opozicí. Předseda MDC Morgan Tsvangirai byl obviněn z navádění k násilnostem, sekretariát MDC byl několikrát obsazen. Nezávislá média, resp. již pouze tisk, byla potlačována spíše nepřímými leč násilnými způsoby, například nikdy neobjasněným výbuchem v tiskárně nezávislého listu *The Daily News*. Vládní média spustila prudkou pomlouvačnou kampaň zaměřenou zvláště proti MDC.

Stranou vládního zájmu nezůstal ani soudní systém, který posuzoval obsazení farem jako nezákonné. K výkonu tohoto rozhodnutí soudní moci nikdy nedošlo. Předseda Nejvyššího soudu Anthony Ray Gubbay byl donucen k rezignaci a vláda se pokusila dále omezit výkon jurisdikce.

V roce 2001 došlo k několika překvapivým úmrtím, kdy náhle zemřel vůdce veteránské organizace, při automobilové nehodě zahynuli ministr obrany a ministr mládeže. Údajně se také chystal atentát na Morgana Tsvangiraie. (HULEC, OLŠA 2008).

4.3.2 Zahraničně politická izolace

Vnitřní situace v Zimbabwe neušla pozornosti světových politiků. Silné kritiky se vládě dostalo od Velké Británie i dalších zemí Britského společenství. Obsazovány byly ovšem nejen farmy vlastněné bílými farmáři před rokem 1980, ale i farmy zakoupené občany jiných západních zemí v 80. a 90. letech, kdy zimbabwská vláda lákala zahraniční investory do země. Protestů se zimbabwské vládě tedy dostalo také od Německa, Nizozemska nebo Švédska.

Sousední a blízké africké země se vzhledem k přátelským vztahům s Robertem Mugabem a také s ohledem na vlastní vnitropolitické problémy neodvážily takové kritiky zimbabwské vlády, navzdory dopadům zimbabwské krize na ekonomiky jejich zemí v důsledku poklesu vzájemného obchodu.

Jediným, kdo se veřejně zastával zimbabwské vlády, byl jihoafrický prezident Thabo Mbeki, který se častými návštěvami a konzultacemi údajně pokoušel nalézt pro Zimbabwe vnitřní smír. Na konferenci v nigerijské Abuji v září 2001 bylo dokonce přijato závazné prohlášení o ukončení násilného obsazování farem, příslibu kompenzace vyvlastněným bílým farmářům a navrácení zákonného pořádku do země. Žádný ze slibů zimbabwská vláda ale nesplnila. Přes podporu Thabo Mbekiho změna kurzu nepřišla. Nebyla zastavena živelná pozemková reformy a nezklidnily se ani vztahy s opozicí. (HULEC, OLŠA 2008).

Evropská unie a některé další vyspělé země následně zaujaly tvrdší postoj. Postupně byla zastavena jakákoliv rozvojová pomoc a došlo k zavedení mírných sankcí, které se týkaly například zákazu dodávek vojenského materiálu, zavedení cestovních restrikcí a zmražení finančních prostředků osob zodpovědných (podle názorů Evropské komise) za situaci v zemi.

4.3.3 Prezidentské volby 2002

V prezidentských volbách v roce 2002 kandidovali především dva hlavní favorité: opět Robert Mugabe a také Morgan Tsvangirai. Po velmi tvrdé kampani, která si vyžádala 56 obětí politicky motivovaného násilí, se vítězem voleb stal opět Robert Mugabe s 56 % hlasů. Morgan Tsvangirai výsledky voleb neuznal. Několik dní na to byl zatčen spolu s dalšími členy vedení MDC a obviněn z velezrady – pro údajné plánování svržení prezidenta Mugabeho, na základě vykonstruovaných důkazů. Ačkoliv soud Tsvangirai v říjnu 2004

osvobodil pro nedostatek důkazů, předák MDC se nemohl nijakým způsobem účastnit veřejného politického života. (HULEC, OLŠA 2008).

Jediným úspěchem opozice tak byla pětidenní generální stávka v zemi v červnu 2003. Ani ta však nepřinesla změnu politického života.

4.3.4 Vývoj v letech 2003–2004

Mírně změněné rozložení sil v parlamentu v důsledku doplňovacích voleb po úmrtí několika poslanců dovolilo vládnoucí ZANU (PF) postupovat ještě silněji proti opozičním projevům. Parlament přijal zákon o přístupu k informacím a o ochraně soukromí namířený proti svobodě sdělovacích prostředků. V důsledku aplikace zákona byl mimo jiné zakázán opoziční list *The Daily News*.

V prosinci 2003 po stupňujícím se nátlaku na režim Roberta Mugabeho i ze strany afrických a muslimských zemí Zimbabwe vystoupilo z Britského společenství. Mugabeho režim se tím dobrovolně rozhodl vyklidit poslední mezinárodní pozice a uzavřít se do sebe. (HULEC, OLŠA 2008).

4.3.5 Politický vývoj v letech 2005–2009

Rok 2005 byl opět rokem parlamentních voleb. Volební kampaň byla výrazně ovlivněna únavou a rezignací zimbabwské společnosti. Vláda do země nepozvala zahraniční pozorovatele, naopak ze země vykazala i organizace z některých spřátelených zemí. Přes určité vnitřní rozpory na začátku volební kampaně vstoupila ZANU (PF) do voleb jednotně pod vedením Roberta Mugabeho a se ziskem 60 % hlasů obsadila 78 poslaneckých volených míst. Se 30 jmenovanými místy získala převahu 108 hlasů ve 150 členném parlamentu.

Vláda po vítězných volbách ve snaze upevnit kontrolu nad zemí a především nad městy přišla s operací *Murambatsvina* (v překladu „vymetení smetí“ nebo „návrat pořádku), kdy armáda a policie začali počínaje rokem 2005 bořit a ničit nelegální stavby na chudinských předměstích velkých měst. V mnoha oblastech státní ozbrojené složky srovnaly celé čtvrti se zemí, postiženo bylo jak Harare tak i jiná města. Odhadovaným důsledkem bylo zničení domů a obydlí pro 400 až 700 tisíc obyvatel, kteří ztratili střechu nad hlavou a možnost zaměstnání

v neformálním sektoru velkých měst. Ze sociálního hlediska šlo zásadní zásah do života zhruba 10 % zimbabwské populace. (HUMAN RIGHTS WATCH 2005).

Dalším krokem bylo několik ústavních změn. Došlo k obnovení druhé komory parlamentu Senátu (zrušeného v roce 1990). Veškerá půda v Zimbabwe byla prohlášena za majetek státu.

V průběhu přípravy na volby do Senátu došlo k faktickému rozštěpení hlavního opozičního hnutí MDC. Vítězem voleb do Senátu se opět stalo Mugabeho ZANU (PF).

V letech 2006 a 2007 Mugabeho vláda zvýšila tlak na opozici, například v březnu 2007 policie zatkla a brutálně zmlátila vůdce opozice Morgana Tsvangirai.

Na rok 2008 připadly parlamentní i prezidentské volby, jejichž výsledek spolu s hloubkou krize je popsán v kapitole 5.3.

4.4 Prohloubení ekonomické krize v letech 2000 – 2009

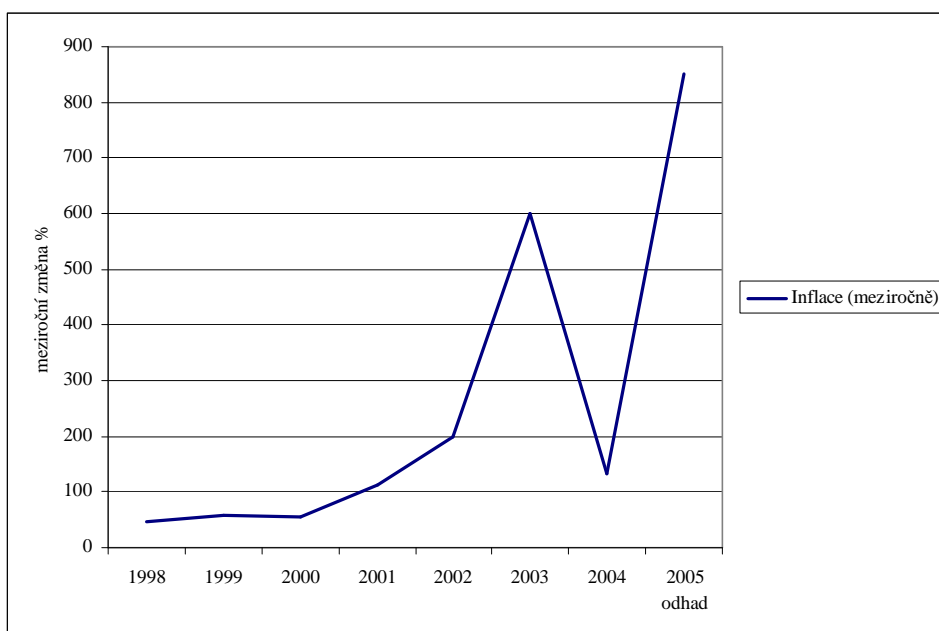
Obsazování farem bylo jen jedním z faktorů, který vedl k prohloubení ekonomických obtíží Zimbabwe. Dalšími zdroji krize bylo vysoce schodkové hospodaření státního rozpočtu, nevyužitá nebo přiškrcená možnost čerpání zahraničních půjček a darů, celkové znejištění hospodářského života prolomením ochrany vlastnických práv a dalšími faktory.

Na přelomu let 2000 a 2001 se pak krize začala projevovat i do té doby nevídaným způsobem. Jak na venkově tak ve městech se začaly vyskytovat poruchy v zásobování, docházelo k výpadkům elektrického proudu, k přerušení dodávek pohonných hmot a dokonce k výpadkům v zásobování základními potravinami. (HULEC, OLŠA 2008).

Propad ekonomiky byl viditelný i prostřednictvím jiných signálů. Zatímco v září 2000 byl oficiální směnný kurz zimbabwského dolaru vůči USD 1:55 a kurz na černém trhu 1:80, pak v roce 2005 to bylo již 1:25 000 (oficiální) a 1:60 000 (černý trh), s prudkou depreciací zimbabwské měny v dalších letech. Průmyslová produkce roku 2005 byla nižší než v roce 1971. Chronicky vážnou zásobování podvazovalo jakoukoliv schopnost produkce, výrobní podniky pracovaly na pouhých 10 – 20 % svého potenciálního výkonu. Podobně tomu bylo i se zahraničním obchodem, turistickým ruchem – pokles počtu turistů v Zimbabwe dosáhl

mezi lety 2000 a 2005 50 % – a prakticky ve všech ostatních oblastech ekonomiky. (IMF 2005).

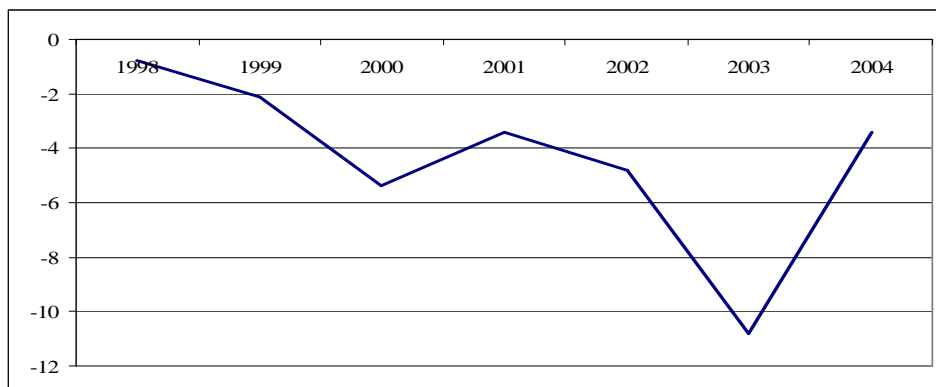
Zahraniční investoři byli nuceni odprodat část svých podílů, když byl v září 2007 přijat zákon, který nařizoval, že firmy se zahraniční účastí musí být vlastněny alespoň z 51 % rodilými Zimbabwany. Inflace prudce nabírala na tempu:

Obrázek 8: Inflace (1998 – 2005)

Zdroj IMF 2005

HDP bylo v roce 2004 v reálných hodnotách o 30 % nižší než v roce 1998 a pokračovalo v dalším poklesu.

Obrázek 9: Meziroční změna HDP 1998 – 2004

Zdroj: IMF 2005

Průmyslová produkce klesala rychlým tempem. Zatímco v roce 1998 ještě byla o 6 % vyšší než v roce 1990, o rok později již klesla pod hladinu roku 1990 a odhad k roku 2004 hovoří o 40 % poklesu průmyslové produkce, viz tabulka.

Tabulka 12: Průmyslová produkce, 1998 – 2004, 1990 = 100

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004 odhad
Výroba potravin	83,7	84,2	73,4	72,4	65,2	48,5	48,7
Výroba nápojů a tabáku	111,7	96,2	114,0	86,7	61,8	62,0	50,2
Výroba textilu	79,1	87,3	72,8	68,9	49,4	32,0	39,8
Výroba oblečení a obuvi	114,6	125,7	120,8	123,0	108,4	104,4	96,2
Dřevozpracující a nábytkářský průmysl	342,8	285,0	231,1	220,0	205,8	162,9	143,5
Výroba papíru, tisk	102,7	94,1	84,7	69,5	69,5	61,2	57,5
Chemická a petrochemická výroba	120,3	107,4	75,9	75,2	79,1	68,0	66,7
Těžba surovin	125,7	115,4	112,1	120,5	85,5	60,0	56,8
Výroba kovů, hutních a kovodělných výrobků	77,5	82,8	82,9	73,5	65,8	65,4	51,1
Dopravní zařízení	101,1	69,2	52,0	43,7	41,2	38,6	38,9
Ostatní výroba	69,2	64,1	48,6	45,0	52,1	33,4	37,8
Celkem	106,6	99,9	93,3	86,9	72,6	64,0	58,0

Zdroj: IMF 2005

Do katastrofálního stavu se dostalo podfinancované zdravotnictví, které čelilo náporu nemocných AIDS. 80 % populace se propadlo pod hranici chudoby, průměrná očekávaná doba života se snížila na 44 let, což je druhá nejnižší hodnota na světě po Afghánistánu. (UNITED NATIONS 2009).

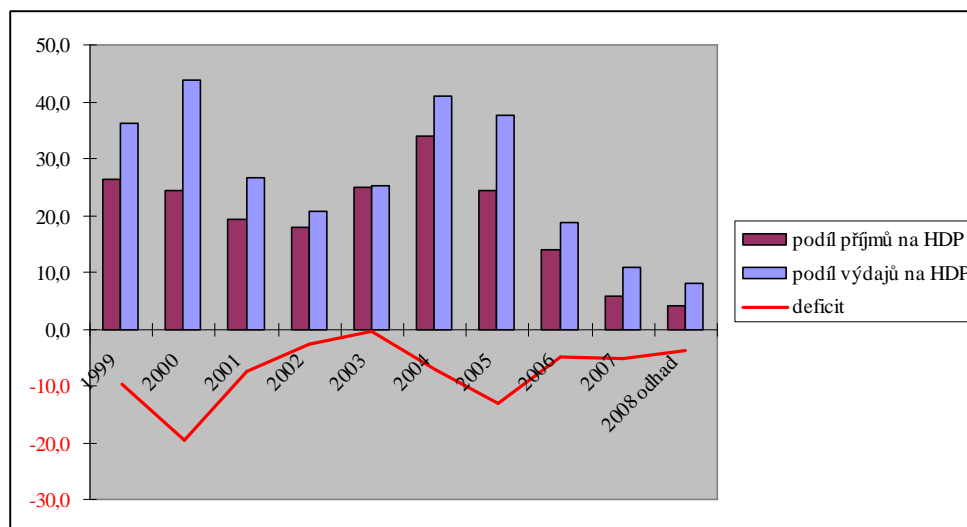
V následujících kapitolách bude předmětem zkoumání fiskální a monetární politika mezi lety 2000 až 2009, tak aby na konkrétních ekonomických veličinách byl ukázán vztah mezi vládou politikou a jejími důsledky do výše popsaných důsledků.

4.4.1 Fiskální a monetární politika 2000 – 2005

Fiskální a monetární politika musela z pohledu vlády a jí částečně podřízené centrální banky *Reserve Bank of Zimbabwe* (RBZ) poskytovat dostatečné vstupy pro financování vládních aktivit. Výše zmíněné projekty pozemkové reformy, vojenská přítomnost v Demokratické republice Kongo a další vytvářely silný tlak na výdajové stránce rozpočtu.

Proto může být překvapivé zjištění, že oficiální údaje zimbabwských institucí zpracované do následujícího grafu ukazují, že se deficit státního rozpočtu v letech 1999 až 2004 nepropadal do nijak závratných hloubek, i když i podle oficiálních údajů docházelo k růstu podílu

státního rozpočtu na HDP. Naopak v dalších letech podíl státního rozpočtu na HDP údajně klesal:

Obrázek 10: Příjmy, výdaje a deficit státního rozpočtu 1999 – 2008

Zdroj: IMF 2005, 2009

Již krátký pohled na graf odhaluje, že uvedené údaje nemají plnou vypovídací schopnost, resp. neposkytují úplnou informaci o stavu veřejných financí, zvláště pak za stavu prudce rostoucí inflace.

Vysvětlení nabízí kvazifiskální výdaje. Podle definice (MACKENZIE, STELLA 1996) jde o operace provedené centrální bankou nebo jinou veřejnou finanční institucí, které ve svém důsledku mají efekt určité formy daně, dotace nebo přímého výdaje a který má nebo může mít dopad na finanční operace centrální banky, jiné veřejné finanční instituce nebo vlády. Lze zkráceně říci, že jde o výdaje centrální banky s podobným efektem jako výdaje státního rozpočtu, ovšem zdrojem pro krytí těchto výdajů je emise peněz.

Tyto operace lze rozdělit následujícím způsobem:

1. Dotace, které centrální banka různou formou poskytovala různým subjektům v ekonomice, především polostátním a soukromým podnikům jako kompenzaci nereálného směnného kurzu zimbabwského dolaru. Šlo o přímé dotace například producentům tabáku nebo přímé poskytování zahraniční měny jménem vlády dovozcům (především importérům pohonných hmot, obilí a elektřiny). Výši těchto dotací zobrazuje tabulka:

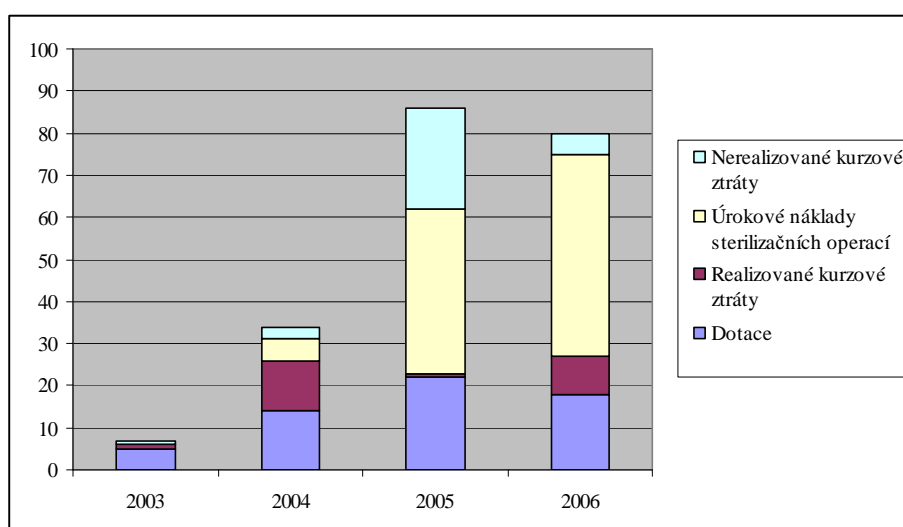
Tabulka 13: Dotace RBZ, 2003 – 2006

Rok	2003	2004	2005	2006
Dotace RBZ jako % HDP	4,0	13,9	20,3	15,4

Zdroj: Muñoz, 2007

- Realizované kurzové ztráty vyplývaly především v letech 2004 a 2005 ze systému obchodů se zahraniční měnou, kdy centrální banka prodávala a nakupovala zahraniční měnu ve třech režimech: v oficiálním kurzu (824 Z\$/USD v roce 2004), který nereflektoval ekonomickou situaci, v aukčním systému a v systému vnitřních operací (5 200 Z\$/USD). V tomto mechanismu centrální banka nakupovala v aukčním systému, ale prodávala vybraným subjektům se ztrátou za oficiální kurz.
- Úrokové náklady sterilizačních operací, kdy se centrální banka snažila stahovat peněžní prostředky emisí vysoce úročených cenných papírů. Vzhledem ke kontinuální emisi peněz především pro výše uvedené kvazifiskální důvody její situace připomínala osla ženoucího se za mrkvi zavěšenou na jeho vlastní hlavě.
- Nerealizované kurzové ztráty z rozdílného ocenění závazků a aktiv v cizích měnách při devalvacích zimbabwského dolaru.

Měření dopadů a především nákladů kvazifiskálních výdajů je obtížné či pouze zhruba odhadnutelné, v případě Zimbabwe však nabízí vysvětlení situace. Odhad výše těchto ztrát centrální banky uvádí graf:

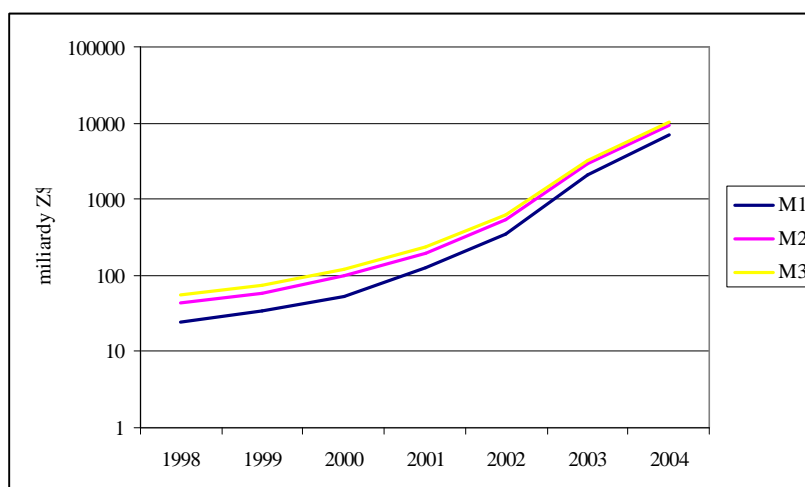

Obrázek 11: Ztráty centrální banky z kvazifiskálních operací (% HDP)

Zdroj: Muñoz, 2006

Ve většině zemí lze dopad a ztráty centrální banky z kvazifiskálních operací vyčíslit podílem menším než 10 % HDP. Lze konstatovat, že podřízenost rozhodování centrální banky vládní politice a přenesení nákladů financování vládních politik na centrální banku bylo jedním z klíčových momentů, které destabilizovaly měnovou politiku a zásadním způsobem přispěly k hyperinflaci let 2005–2008.

Nepřímým efektem financování ekonomiky kvazifiskálními operacemi je prudký růst peněžní zásoby, pro jehož grafické vyjádření musíme použít logaritmické měřítko:

Obrázek 12: Meziroční změna agregátů M1, M2, M3

Zdroj: IMF 2005

Pro představu o stále rychlejším tempu růstu peněžní zásoby poslouží i tabulka zobrazující meziroční procentní růst agregátu M3.

Tabulka 14: Meziroční růst agregátu M3, 1998 – 2004

	1999/1998	2000/1999	2001/2000	2002/2001	2003/2002	2004/2003
M3 meziroční změna %	29,9%	60,0%	102,6%	164,8%	413,5%	222,6%

Zdroj: IMF 2005

Při použití kvantitativní rovnice peněz, kde $P/V = M/Y$, a za předpokladů, že meziroční změna důchodu byla v řádu do minus 10 %, rychlost oběhu peněz se příliš nemění a v době mezi lety 1999 a 2004 oscilovala podle odhadů IMF mezi 2,5 a 4, pak jako odpověď po zdroji inflace lze najít prudce rostoucí peněžní zásobu.

4.4.2 Ekonomická situace v letech 2006 – 2009

V následujících letech situace gradovala a dostala se mimo jakékoliv kontrolovatelné meze. Zatímco v roce 2005 dosáhla míra inflace 585 % a v roce 2006 1 281 %, v roce 2007 inflace explodovala na již těžko měřitelnou úroveň 66 tisíc procent, což odpovídá průměrnému zdvojnásobení cen měsíčně. Již tyto údaje však nelze považovat za dostatečně spolehlivé, údaje centrální banky a nezávislé odhady se rozcházejí o jeden řád. V polovině roku 2007 přestala vláda zveřejňovat oficiální statistiky míry inflace, publikace probíhala ze strany statistického úřadu a odhadů nezávislých pozorovatelů.

Kurs zimbabwského dolaru vůči USD se prudce propadal a pro jeho vyjádření postupně postačovala logaritmická vyčíslení: na počátku roku 2005 se kurz pohyboval pod úrovní 10 000 ZWD/USD, v roce 2006 oficiální kurz přeskočil hranici 10^5 a paralelní kurs 10^6 ZWD/USD. Rok 2007 přinesl další rekordy 10^7 v oficiálním kurzu, 10^9 v paralelním kursu. V roce 2008 došlo k eskalaci situace a také k přiblížení řešení. Inflace se vyšplhala kamsi přes 230 milionů procent (!) znamenajících odhadem zdvojnásobení cen každých 10 dnů. Směnný kurz ZWD/USD dosahoval na oficiálním trhu až 10^{20} , na paralelním okolo 10^{23} .

Důležitým momentem bylo nejprve částečné (na podzim roku 2008) a posléze úplné uvolnění (únor 2009) možnosti provádět transakce v cizích měnách – tento krok vedl k potlačení hyperinflace (viz 5.3).

4.5 Zhodnocení vládních politik v letech 2000 – 2009

Milovníkovi ekonomických hororů typu Výmarská republika by vývoj v Zimbabwe v letech 2000 až 2009 přinesl snad nějaké uspokojení. Ovšem pro zkoušené obyvatele této kdysi relativně bohaté země znamenal jeden z nejhorších zážitků novodobé ekonomické historie. Hyperinflace, zchudnutí většiny obyvatel, hluboký propad ekonomiky, ztráta produkčních schopností v zemědělství, dramatický úbytek investic, masová emigrace jak bílé menšiny, tak i části většinové černošské populace především do Jihoafrické republiky, exploze nákazy viru HIV, výskyt cholery a dalších nemocí jsou obrovskou daní za vládní politiku Roberta Mugabeho a ZANU (PF), resp. jejich snahu udržet se u moci (a bohužel i jejich schopnost udržet se u moci). Toto období může být právem zapsáno do učebnic makroekonomie a hospodářských dějin jako odstrašující příklad hospodářské politiky.

5. Porovnání s okolními zeměmi – možná řešení krize

Bezmála třicet let zimbabwské nezávislosti se odehrávalo v prostředí měnící se globální geopolitické a ekonomické situace, přesto určujícím prostředím pro srovnání vývoje a možností rozvoje zůstává jižní část afrického kontinentu. Předmětem této kapitoly je srovnání vývoje Zimbabwe s ostatními zeměmi regionu, především Jihoafrickou republikou, která může sloužit jako etalon ekonomické vyspělosti a současně v době vzniku Zimbabwe byla její ekonomice nejbližší – ať už úrovní vyspělosti, nebo vzájemnou provázaností.

5.1 Srovnání s Jihoafrickou republikou

Ve vývoji Jihoafrické republiky a Zimbabwe lze nalézt mnoho paralel. Obě země získaly novou černošskou levicovou vládu, která vystřídala předchozí bělošské pravicové vlády, a to ve světě, který se mezitím – na začátku devadesátých let – posunul po pádu komunistického bloku ideologicky doprava. Vlády obou zemí byly zvoleny elektorátem hluboce zklamaným a poníženým historickými nespravedlnostmi a do vlád obou zemí byly vkládány velké naděje chudou majoritou. Obě vlády byly pod tlakem dvou velkých skupin – černošské většiny požadující redistribuci zdrojů, především půdy a příjmů, jako primární cíl, a zájmy převážně bílých obchodních kruhů hájících stabilitu a ekonomický růst. Každá z obou zemí zvolila poněkud odlišné řešení: JAR přistupovala k podnikatelské sféře spíše smířlivě v zájmu prorůstové strategie, zimbabwská vláda rétoricky bojovala za větší rovnost, ovšem ve výsledku dlouho držela velký business pod ochranou, pak však zvolila brutální cestu pozemkové reformy.

Pro obě země je společným rysem rychlý růst populace a pracovní síly vyžadující dostatečnou ekonomickou expanzi a také značná závislost na exportech. Zimbabwe vstupovalo výrazněji přímo do ozbrojených konfliktů (a to i na svém území), navíc zažilo zkušenost ozbrojeného konfliktu již před vyhlášením nezávislosti v roce 1980.

Ekonomika Zimbabwe těsněji závisela na zemědělství, Jihoafrická republika byla podstatně rozvinutějším státem, například v roce 1990 bylo její HDP per capita zhruba čtyřikrát vyšší. V Zimbabwe je zemědělství důležitější svým podílem na HDP, podílem na zaměstnanosti (ať už ve formálním nebo neformálním sektoru) i jako zdroj příjmu z exportu. Jihoafrická populace je daleko více urbanizovaná, přes 50 % obyvatel žije ve městech na rozdíl od méně

než 30 % v Zimbabwe. Proto byl tlak na pozemkovou reformu a celkové změny na venkově v JAR nižší než v Zimbabwe. Také podíl bělošské populace je v Jihoafrické republice vyšší (mimo jiné proto, že odejít z Jihoafrické republiky je pro bílé daleko obtížnější než opustit Zimbabwe, odkud odešla většina bílé populace i díky tomu, že disponovala dvojnásobným občanstvím nebo snadno nacházela útočiště právě v Jižní Africe).

Také kapitálový trh a další instituce byly v Jihoafrické republice rozvinutější než v Zimbabwe. Odborové hnutí v Jižní Africe při uvedení ANC do vlády absorbovalo řadu odborových vůdců a tím paradoxně došlo k oslabení odborů; v Zimbabwe se mnoho vůdců odborového hnutí stalo součástí opoziční MDC.

5.1.1 Podmínky úspěchu hospodářské politiky

Z vývoje v Zimbabwe a Jihoafrické republice lze vysledovat šest klíčových bodů, které ovlivnily jejich úspěch při prosazování ekonomických politik:

1. Vlády nutně musí mít důvěryhodnou ekonomickou politiku, která není podkopávána výroky či postoji, jež nejsou v souladu s deklarovanou politikou.
2. Kurs celé hospodářské politiky nesmí být narušován *ad hoc* rozhodnutími, zvláště ne takovými, která jsou přijata pod nátlakem různých lobbyistických a zájmových skupin.
3. Politický systém musí mít nastaveny takové mechanismy, které brání vládě činit svévolné změny vládních programů a politik, a to i prostřednictvím jiných institucí nebo využitím korupce. Například centrální banka musí být dostatečně nezávislá na vládě, aby nemohla být zneužívána k expanzivní měnové politice.
4. Program redistribuce musí být součástí hospodářské politiky od samého začátku, kdy vlády ještě disponují idealismem a vizí a mají podporu pro své cíle. Pokud dojde k programům redistribuce později, naráží na odpor nově utvořených elit.
5. Pokud rozvojová politika spoléhá na zahraniční pomoc, stává se – a to ekonomicky i politicky – závislou na zahraničních faktorech s menší mírou autonomie rozhodování. Proto se jeví jako vhodnější rozvíjet vlastní rozvojové agentury a programy.

6. Vlády se musí snažit o eliminaci korupce na všech úrovních a mimořádný důraz pak klást na průhlednost operací především v době zásadních majetkových změn, jako je například pozemková reforma.

Pokud jde o naplňování jednotlivých bodů, jihoafrická vláda si vedla – lze-li soudit – lépe. V případě prvního bodu Zimbabwe od počátku své existence nedokázalo získat dostatečnou přízeň domácích ani zahraničních investorů a navzdory snaze o aplikaci ESAP se stala po roce 2000 zcela nedůvěryhodnou. Jihoafrická vláda naproti tomu udržovala přijatelný konsensus bez přílišných výstřelků a udržela se v centru zájmu investorů.

V případě třetího bodu byla pro Zimbabwe klíčová otázka nezávislosti centrální banky, která byla soustavně narušována požadavky vlády na mimorozpočtové financování jejích politik.

Dále pak je důležité, že v Zimbabwe mohla být politika částečně ovlivňována dárcovskými či mezinárodními organizacemi typu IMF, a pokud vláda přestala plnit jejich požadavky, další podpora zemi byla pozastavena či odepřena. Naproti tomu Jihoafrická republika byla zavázána smlouvami o volném obchodu s WTO a Evropskou unií.

Klíčovým problémem Zimbabwe byla narůstající korupce, která podvazovala jakýkoliv investiční a podnikatelský potenciál a v případě pozemkové reformy podstatně omezila její pozitivní efekty.

5.1.2 Boj s chudobou

Udržitelné programy na zmírnění chudoby jsou klíčovou položkou v programech rozvojových států, zvláště tam, kde je minimální sociální systém a vysoká nezaměstnanost. Jak v Jižní Africe, tak v Zimbabwe se to týká především venkovských zemědělských oblastí, kde je mnoho domácností vedle zemědělství závislých zejména na příjmech mužů pracujících mimo domov ve výrobě nebo dobývání nerostných surovin.

Za jednu z metod je považována pozemková reforma. Při studiu obou fází jejího provedení v Zimbabwe je možné zjistit, že první fáze přinesla částečné úspěchy, které ale mohly dosáhnout vyšší úrovně: půdy bylo přerozděleno méně, než na kolik byli zahraniční dárci ochotni přispět, a část půdy byla místo chudým přidělena prominentům režimu. Druhá část

pozemkové reformy pak svým provedením zcela zbavila zemi zájmu investorů a ti, kdo nově získanou půdu osídlili, neměli dostatek prostředků ani know-how k úspěšnému hospodaření.

Základním nástrojem snižování chudoby by měl být boj s nezaměstnaností zohledňující prudký populační růst a průměrný věk populace okolo 20 let i tendenci populace k migraci z venkova do měst. K tvorbě pracovních míst je však zapotřebí ekonomického růstu, který byl v Zimbabwe mnoha různými způsoby mrzačen, a čím dál více domácností se v reálných veličinách příjmově propadalo pod hranici chudoby.

5.1.3 Makroekonomická strategie

Na příkladu Jihoafrické republiky je možné ukázat, že makroekonomická rovnováha a politika vedoucí k jejímu udržení je klíčem k úspěchu. Jižní Afrika přijala v roce 1996 plán rozvoje GEAR (*Growth, Employment and Redistribution*), který zahrnoval kromě některých vágních cílů (jako spolupráce vlády, zaměstnavatelů a zaměstnanců) a obecných přání (jako růst exportu bez zahrnutí těžby zlata ročně o 10 % a tempa růstu domácích investic alespoň 12 %) také konkrétní makroekonomické cíle:

1. Deficit státního rozpočtu 3 % HDP pro rok 1999–2000 s tím, že absolutní reálná výše deficitu dosažená v tomto období bude zachována a spolu s růstem ekonomiky bude docházet k relativnímu poklesu podílu deficitu státního rozpočtu na HDP.
2. Zlepšení sociálních služeb mělo být docíleno přesměrováním některých položek na výdajové straně rozpočtu, nikoli navýšením celkového objemu výdajů.
3. Bylo zavedeno víceleté finanční plánování státního rozpočtu, aby státní výdaje v delším časovém horizontu byly podchyceny i v platné legislativě.

Těmito kroky byla jihoafrická vláda na rozdíl od zimbabwské omezena v pokušení navyšovat výdaje státního rozpočtu a podkopávat tím makroekonomickou stabilitu země. (JENKINS, 2002a).

5.1.4 Stimulace soukromých investic

Soukromý kapitál je velmi citlivý na jakékoliv změny investičního a podnikatelského klimatu. Nejen růst HDP, klesající inflace a růst bohatství mohou přilákat soukromý kapitál. Důležité jsou i další indikátory: prudký růst importů nebo klesající rezervy centrální banky jsou příznaky, které ukazují na neudržitelnost růstových hodnot v dlouhém období, pak lze očekávat pokles tempa růstu, změnu vládních politik a další negativní změny. Investoři v takovém případě preferují likvidní aktiva nebo přímo kapitál vyvážejí ať už legálně nebo nelegálně.

V Zimbabwe po počátečním rychlém růstu fixních investic v letech 1980 a 1981 (po získání nezávislosti a zrušení mezinárodních sankcí) došlo k prudkému poklesu v následujícím období.

V Jihoafrické republice po svobodných volbách z roku 1994 také došlo k prudkému boomu fixních investic, ale po roce 1996 se částečně opakoval zimbabwský scénář. Faktory jako rostoucí importy, klesající rezervy, oslabující měna, obavy ze změny kurzu vládní politiky, z rostoucí inflace, existence devizových kontrol, propuknutí dělnických nepokojů a stoupající kriminalita byly citovány jako důvody pro držbu likvidních aktiv. Ani nejistota ohledně uzavření dohod s WTO a Evropskou unií nepřispívala ke „klidnému spánku“ investorů, zvláště v některých odvětvích. Přesto jihoafrická vláda se svou politikou přátelskou k investicím uspěla podstatně lépe než Zimbabwe. (JENKINS, 2002a)

5.2 Další okolní státy

Další okolní státy neměly tak výhodné podmínky při svém vzniku jako Jihoafrická republika nebo Zimbabwe. Jejich ekonomiky jsou determinovány jinými přírodními podmínkami, zásobami surovin, historií (včetně předchozí koloniální správy), příslušností k blokům (socialistický či kapitalistický) v době před rokem 1990 a samozřejmě také vlastní hospodářskou politikou v posledních dvou dekadách.

5.2.1 Botswana

Botswana je podobně jako Zimbabwe vnitrozemským státem, ovšem okolo 70 % jejího území zabírají pouště a ani další území nejsou vhodná pro zemědělskou činnost. Podíl zemědělství na HDP dosahuje pouze 3 % (!), zatímco podíl průmyslu činí 52 % a podíl služeb 45 %. Průmyslová produkce je hnána vpřed především těžbou nerostných surovin. Botswana je jedním z největších producentů surových diamantů. (ECONOMY OF BOTSWANA 2010). O vyspělosti země například svědčí fakt, že automobilka Hyundai v letech 1994 až 2000 provozovala v zemi montovnu svých vozů. (LIST OF COMPANIES OF BOTSWANA 2010).

Botswana také zaznamenala jeden z nejvyšších průměrných růstů HDP na světě, který mezi lety 1966 a 1999 dosahoval hodnoty 9 % ročně.

Klíč v analýze úspěchu Botswany spočívá ve způsobu, jakým byla a je země spravována, ve stavu demokracie, ekonomických svobod a stability. Na rozdíl od Zimbabwe získala Botswana nezávislost již v roce 1966. Od počátku existence země vláda prosazovala umírněnou hospodářskou politiku a rozumně využívala hospodářské pomoci Velké Británie, jejíž kolonií byla od roku 1885. Tato pomoc neměla pouze čistě finanční podobu, Británie poskytla nové vládě Botswany právníky, inženýry, účetní a další odborníky, jimž navíc přispívala na mzdu obvyklou v Británii a kteří zemi pomohli zajistit rozjezd její vlastní infrastruktury a administrativy.

Sama vláda Botswany pak dlouhodobě udržovala vyrovnané rozpočty a také měnová politika vykazovala na poměry regionu velmi konzervativní orientaci. Měnová pozice botswanské puly vůči koši SDR a jihoafrického randu je dlouhodobě stabilní, inflace se dlouhodobě drží v rozmezí 6 – 10 %. (MASALILA, MOTSHIDISI 2003). Podíl veřejného dluhu na HDP činil pouze něco přes 5 % (2008). Devizové rezervy dosahují aktuálně objemu zhruba 9 miliard dolarů a pokrývají potřebu dovozu na 20 měsíců. (BANK OF BOTSWANA 2010). Součástí vládní politiky je pak i vstřícnost vůči zahraničním investorům nebo podpora turistického ruchu.

To vše je rámováno relativně demokratickým prostředím, současný prezident Ian Khama je čtvrtým prezidentem od roku 1966.

Hlavním rizikem současné Botswany je epidemie HIV/AIDS, kdy očekávaná doba dožití klesá u dnešních dětí ze 65 na 35 let. (BOTSWANA 2010).

Výsledkem je ekonomika s cca 7 % nezaměstnaností, 92. místo na světovém žebříčku podle HDP per capita (vyjádřeno v paritě kupní síly) a stabilní ekonomické prostředí. (CIA FACTBOOK 2010). Podle (THE FAILED STATE INDEX, 2009) se Botswana nachází na 116. místě na světě (vyšší umístění značí horší stav státu), je tedy v lepším stavu než Kypr nebo Ukrajina.

Botswana může být použita jako důkaz, že rozumná hospodářská politika je možná i na africkém kontinentu a může přinést v horizontu 30 let dosažení úrovně některých evropských zemí.

5.2.2 Zambie

Zambie byla kdysi součástí jedno státního útvaru se Zimbabwe, coby Severní Rhodesie byla součástí Federace Rhodesie a Něska v letech 1953 až 1963. Zambie získala na rozdíl od Zimbabwe plnou nezávislost a vládu většinového obyvatelstva již v roce 1964, ovšem vývoj země i její současný stav se do značné míry podobají osudu jižního souseda.

Úřadu prezidenta se v roce 1964 ujal Kenneth Kaunda, který zemi značně autoritářsky vedl až do prvních svobodných voleb v roce 1991. Jeho politika s postupem času nabývala značně socialistických rysů, a tak i když z počátku země těžila z prudce rostoucí ceny mědi, hlavního exportního artiklu, zambijská ekonomika po přechodu na družstevní způsob hospodaření v zemědělství a postupné zestátňování některých sektorů průmyslu a služeb, spolu s narůstající korupcí a klientelismem začala upadat.

V roce 1975 po prudkém pádu ekonomiky v důsledku propadu cen mědi a růstu cen ropy klesl HDP pod úroveň roku 1964. (HULEC, OLŠA 2008). Ekonomická situace se dále zhoršovala. Mezi lety 1974 a 1980 došlo k propadu reálných příjmů obyvatelstva o polovinu, v dalším desetiletí o další třetinu. Země se dostala k hranici insolvence. Ačkoli režim v Zambii nebyl politicky tak surový jako v Zimbabwe, vedlo 26 let vlády Kennetha Kaundy k podobným výsledkům jako 29 let vlády Roberta Mugabeho.

Ve volbách na podzim roku 1991 zvítězilo Hnutí za pluralitní demokracii, postavené podobně jako vítězné MDC v Zimbabwe v roce 2008 na platformě odborů. Bohužel pro Zambii nový prezident Frederick Chiluba nastolil značně autoritářský systém, který omezil politický život. V ekonomické rovině vláda přijala obdobně jako v Zimbabwe ve spolupráci s IMF program strukturálních ekonomických změn jako reakci na bezmála 100 % inflaci a zahraniční zadlužení ve výši 6 miliard dolarů (jen dluhová služba byla kryta celou polovinou zambijského exportu). (HULEC, OLŠA 2008). Součástí plánu byla privatizace státních podniků, zeštíhlení státní správy, fiskální úspory, liberalizace obchodu, daňová reforma, liberalizace cen a další.

Zahájení reformy podpořily vysoké světové ceny mědi. Nastavený plán zpočátku vláda striktně dodržovala, ale s postupným opětovným poklesem cen mědi se snižovala i podpora a nadšení pro reformy, jejichž implementace postupně upadala. Vláda ztrácela vůli k fiskální disciplíně a v roce 1996 hrozilo i zastavení úvěrových linek a rozvojové pomoci. V roce 1999 pak došlo k privatizaci hlavní části měděných dolů do rukou jihoafrické *Anglo-American Corporation*.

Po prezidentských volbách v roce se 2001 se ujal úřadu Levy Mwanawasa a Zambie částečně otočila kormidlem své ekonomiky od letitého propadu. Navzdory problémům s vrácením některých měděných dolů zpět do rukou státu. Vláda prezidenta Mwanawasy přesto dokázala dodržovat požadavky IMF a v roce 2004 bylo Zambii přislíbeno odpuštění části zahraničního dluhu ve výši 3,9 miliardy dolarů, ke kterému došlo v roce 2005 (HULEC, OLŠA 2008).

Země začala těžit i z problémů sousední Zimbabwe. Například turisté navštěvující Viktoriiny vodopády přestali využívat zimbabwskou stranu a objevili cestu k nim přes Zambii. Obdobně mnoho farmářů ze Zimbabwe přesídlilo do Zambie, která v zemědělské produkci některých komodit začala výrazně překonávat zimbabwskou konkurenci.

Bohužel je Zambie stejně jako všechny země regionu postižena virem HIV, prevalence dosahuje úrovně kolem 20 % i více, se všemi tíživými dopady na produktivitu práce a zdravotnický systém.

5.2.3 Příklady dalších politik

Při studiu dalších zemích jižní části afrického kontinentu je snadné nalézt řadu příkladů, které kopírují ve větší či menší míře cestu Zimbabwe a Zambie: Mosambik se po získání nezávislosti v roce 1975 vydal na socialistickou trajektorii a potýkal se s mnoha podobnými problémy jako Zimbabwe (včetně exodu bílé populace). Malawi po desetiletí diktatury prezidenta Hastingsse Kamuzu Bandy a postupném předání moci v polovině devadesátých let stále bojuje s mnoha vnitropolitickými i ekonomickými problémy.

Přesto lze v regionu najít i pokusy řešit ekonomickou situaci jinými způsoby: v Malawi se přistoupilo k jinému řešení problému produkce potravin a potravinové soběstačnosti. Protože většina zemědělců (tj. 80 % populace) je příliš chudá na nákup semen a hnojiva, které by zlepšily výnosy plodin, prezident Mutharika prosadil schéma, v němž vesniční náčelníci prodávají zemědělcům kupony na osivo a hnojivo za třetinu tržní ceny. Tento postup pomohl zvýšit výnosy pěstovaných plodin o bezmála 100 % a přiblížit Malawi situaci potravinové soběstačnosti na makro- i mikroúrovni. Program díky svým výsledkům prokázal životaschopnost a tím upoutal pozornost a podporu Světové banky, i když je otázkou, jak dlouho je podobný program udržitelný. (LINDNER 2009b).

V Tanzanii a Mosambiku existují podobné programy podpory zemědělství, ovšem liší se v důrazu na sázení stromů v okolí zemědělské půdy, aby stromy (zejm. rychle rostoucí eukalypty) dodávaly půdě přírodní hnojiva.

5.3 Stabilizace situace v Zimbabwe v roce 2009

V březnu 2008 se konaly prezidentské a parlamentní volby. V těch prezidentských ani jeden z kandidátů nezískal potřebný nadpoloviční počet hlasů, zvítězil Morgan Tsvangirai se ziskem 47,9 % hlasů před Robertem Mugabem se 43,2 % hlasů. Druhé kolo voleb bylo svoláno na 27. června 2008, ovšem Morgan Tsvangirai v důsledku zastrašování a tlaku vlády na jeho MDC z voleb odstoupil – vítězem se stal opět Robert Mugabe (85,5 % hlasů) a urychleně složil přísahu. Tyto volby byly provázeny mnoha nejasnostmi a pravděpodobně i volebními podvody. (ZIMBABWEAN PRESIDENTIAL ELECTION, 2008, 2010).

V parlamentních volbách se rozhodovalo o 210 poslaneckých místech ve Sněmovně a 60 z 93 křesel Senátu. Podle oficiálních volebních výsledků výrazně uspělo Tsvangiraiovo MDC, které získalo 100 poslaneckých a 24 senátních křesel, následované ZANU (PF) se ziskem 99 poslanců a 30 senátorů. I tyto volby byly provázeny mnoha spory, přepočítáváním hlasů, zpochybňováním výsledků atp. (ZIMBABWEAN PARLIAMENTARY ELECTION, 2008, 2010).

Výsledkem dlouhých politických jednání byl nakonec překvapivý kompromis a dohoda hlavních politických stran: Robert Mugabe zůstal v prezidentské funkci a Morgan Tsvangirai se stal předsedou vlády. Obě vládnoucí strany se po složitých jednáních podělily o vládní křesla. (2008–2009 ZIMBABWEAN POLITICAL NEGOTIATIONS 2010).

Pro ekonomiku však bylo klíčové zrušení zákazu používání cizích měn ze strany RBZ, které po bezmála třiceti letech dovolilo některým obchodům přijímat cizí měny jako platidlo. Byl tím nastartován proces dolarizace ekonomiky, který po několika měsících vyústil v opuštění zimbabwského dolaru jako oficiálního platidla přinejmenším na dobu jednoho roku počínaje dubnem 2009. (ZIMBABWEAN DOLLAR 2010).

Podle dostupných zpráv je převážně používanou měnou americký dolar, častým platidlem je také jihoafrický rand a botswanská pula, drtivá většina transakcí je hrazena hotovostně. Nicméně použití cizích měn srazilo inflaci limitně blízko nule a stabilizovalo cenovou hladinu, která není vybuzena masivní měnovou explozí centrální banky, jako tomu bylo dříve. Tím se cenovému mechanismu navrátila funkčnost, ceny přestávají být deformovány a ekonomická rozhodnutí mohou být činěna v měnově stabilizovaném prostředí.

K hodnocení změn v důsledku dolarizace ekonomiky nejsou k dispozici ještě dostatečná data. Pro změnu ekonomického prostředí však zbývá stále mnoho co ke zlepšení v celé řadě ohledů, aby bylo nastaveno hospodářské klima pro růst investic. Vládní nestabilita koalice MDC a ZANU (PF) zatím nevytvořila dostatečné podmínky ani náladu pro silnější ekonomický růst, což je vzhledem k odhadovanému 20% využití potenciálu ekonomiky v roce 2009 možná poněkud překvapivé.

6. Závěr

Cílem práce bylo prozkoumat účinek vládních politik na ekonomiku Zimbabwe a hledat příčiny ekonomického rozvratu země.

Jak je uvedeno ve druhé kapitole, nově nastupující vláda po získání nezávislosti převzala zemi ve stavu nejisté ekonomické situace s mnoha cíli, které se v ekonomické rovině týkaly především sociálních projektů a jichž mělo být dosaženo politikou orientovanou na sociální, vzdělávací a zdravotnické projekty. Osmdesátá léta můžeme z počátku označit za dobře míněný experiment. S postupem času jsme však byli svědky roztáčejí se spirály chybných rozhodnutí a politik vedoucích ve svém dlouhodobém důsledku k rozvratu země. Již konec této dekády naznačoval fatální neúspěch vlády Roberta Mugabeho.

Počátek devadesátých let byl ve znamení nového pokusu – pod vedením IMF – otočit směr hospodářské politiky k větší disciplinovanosti ve fiskální oblasti. Ovšem akcent Mugabeho vlády se po několika letech snah otočil k jiným cílům, které byly v přímém kontrastu s hospodářskou politikou zaměřenou na stabilitu a růst. Vnitrostátní i zahraničněpolitické cíle Mugabeho vlády se zaměřily pouze na posílení vlastních pozic.

Za klíčovou můžeme označit politiku fiskálních deficitů, monetární expanzi, korupci, snížení právních jistot, především jistoty vlastnických práv, ztrátu lidského kapitálu, nedostatečnou zdravotní péči (zvláště s ohledem na explozivní šíření viru HIV), rozkrádání veřejného majetku, zahraniční i vnitřní vojenské operace. Nedostatečné využití potenciálu ekonomiky je pak přirozeným důsledkem všech uvedených pochybení.

Dojde-li ke kombinaci nízkého či záporného ekonomického růstu s vysokou porodností, roste-li populace tempem vyšším, než je růst HDP, a dochází-li k soustavnému letitému poklesu HDP per capita, výsledkem je chudoba.

Od roku 2000 v hospodářské oblasti nastal volný pád – se všemi dramatickými důsledky. Snížení produkční schopnosti hluboko pod úroveň roku 1980 a hyperinflace neviděná od Maďarska roku 1946 nebo Německa roku 1923 dokumentují tragické dopady Mugabeho hospodářské politiky.

Tato historická epocha Zimbabwe může posloužit jako exemplární příklad chybné politiky, kdy vláda země sleduje nejrůznější cíle, ale není schopna zajistit podmínky pro zdravý a udržitelný hospodářský růst garantující kvalitu života obyvatel.

Že není nutné opakovat stejné chyby a je možné zvolit takovou formu vlády, která vede k dlouhodobé prosperitě, je možné vidět na příkladu sousední Botswany. Doufejme, že následující roky přinesou Zimbabwe po 30 letech konečně alespoň nějakou míru prosperity, udržitelný růst a zvýšení kvality života jejích obyvatel.

Seznam použité literatury

- [1] *2008–2009 Zimbabwean political negotiations* [online]. Wikipedia. 2010 [cit. 2010-03-26]. Dostupný z WWW: <http://en.wikipedia.org/wiki/2008_Zimbabwean_political_negotiations>
- [2] ALWANG, J., MILLS, F.M., TARUVINGA, N. *Why Has Poverty Increased in Zimbabwe?* 1st ed., Washington: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2002. 55 pgs. ISBN 0-8213-5033-1
- [3] *Banknotes of Zimbabwe* [online]. Wikipedia. 2010 [cit. 2010-03-26]. Dostupný z WWW: <http://en.wikipedia.org/wiki/Banknotes_of_Zimbabwe>
- [4] *Bank of Botswana – Monetary Policy Statement – 2010* [online]. Bank of Botswana. 2010 [cit. 2010-03-18]. Dostupný z WWW: <<http://www.bankofbotswana.bw/files/attachments/speech%20-%20monetary%20policy%20statement%20-%202010.pdf>>
- [5] *Botswana* [online]. Wikipedia. 2010 [cit. 2010-03-18]. Dostupný z WWW: <<http://en.wikipedia.org/wiki/Botswana>>
- [6] BRETT, E.A. *Working paper no.58: From Corporatism to Liberalisation in Zimbabwe: Economical Policy Regimes and Political Crisis (1980-1987)*. 1st ed., London: Crisis States Programme (Development Research Centre, London School of Economics and Political Science), 2005. 18 pgs. ISSN 1740-5807.
- [7] CIA World Factbook [online]. 2010 [cit. 2010-01-25]. Dostupný z WWW: <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/zi.html>>
- [8] COOREY, S. et al. *Lessons from High Inflation Episodes for Stabilizing the Economy in Zimbabwe*. Washington: International Monetary Fund, 2007. 16 pgs. WP/07/99.
- [9] CROSS, E. G. Economic Sanctions as a Tool of Policy against Rhodesia. *The World Economy*. 1981. Volume 4. Issue 1. Pages 69-78. Dostupný z WWW <<http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9701.1981.tb00342.x>>
- [10] ECONOMY WATCH [online]. *Economic Structure of Zimbabwe*. 2010 [cit. 2010-01-05]. Dostupný z WWW: <http://www.economywatch.com/world_economy/zimbabwe/structure-of-economy.html>

- [11] *Economy of Botswana* [online]. Wikipedia. 2010 [cit. 2010-03-18]. Dostupný z WWW: <http://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Botswana>
- [12] ELBADAWI, I.A., SCHMIDT-HEBBEL, K. *Macroeconomic Structure and Policy in Zimbabwe, Analysis and Empirical Model (1965-88)*. Washington: The World Bank, 1991. 79 pgs. WPS 771.
- [13] *The Failed State Index* [online]. Washington: The Fund for peace. 2009 [cit. 2009-11-20]. Dostupný z WWW: <http://www.fundforpeace.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=99&Itemid=140>
- [14] HAACKER, M. *Providing Health Care to HIV Patients in Southern Africa*. Washington: International Monetary Fund, 2001. 17 pgs. PDP/01/3.
- [15] HULEC, O., OLŠA JR., J. *Dějiny Zimbabwe, Zambie a Malawi*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 656 s. ISBN 978-80-7106-952-2.
- [16] HUMAN RIGHTS WATCH. *Fast Track Land Reform in Zimbabwe*. 2002, Vol. 14, No. 1. Dostupný z WWW: <<http://www.hrw.org/legacy/reports/2002/zimbabwe/ZimLand0302.pdf>>
- [17] HUMAN RIGHTS WATCH. *Zimbabwe: Evicted and Forsaken*. 2005 [online]. [cit. 2010-03-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.hrw.org/en/reports/2005/11/30/zimbabwe-evicted-and-forsaken>>
- [18] CHIGITA, M., MABUGU, R. *Emerging from a debt trap in a crisis-ridden country: Lessons from Zimbabwe*. University of Zimbabwe, Department of Economics. 2001. Dostupný z WWW: <<http://website1.wider.unu.edu/conference/conference-2001-2/poster%20papers/Chitiga%20Mabugu.pdf>>
- [19] IIMI, A. *Did Botswana Escape from the Resource Curse?* Washington: International Monetary Fund, 2006. 31 pgs. WP/06/138.
- [20] ILMOLELIAN, P. *The determinants of the Harare Stock Exchange (HSE) market capitalisation* [online]. Munich: Ludwig-Maximilians-Universität Munich, 2005 [cit. 2009-11-14]. Dostupný z WWW: <<http://mpira.ub.uni-muenchen.de/1418/>>
- [21] INSTITUTE FOR SECURITY STUDIES [online]. 2010 [cit. 2009-12-20]. Dostupný z WWW: <http://www.iss.co.za/af/profiles/zimbabwe/Table_Population.html>

- [22] International Monetary Fund. *Zimbabwe: Statistical Appendix*. Washington: International Monetary Fund, 1999. 48 pgs.
- [23] International Monetary Fund. *Zimbabwe: Recent Economic Developments, Selected Issues, and Statistical Appendix*. Washington: International Monetary Fund, 2001. 83 pgs.
- [24] International Monetary Fund. *Zimbabwe: Statistical Appendix*. Washington: International Monetary Fund, 2002. 47 pgs.
- [25] International Monetary Fund. *Zimbabwe: Selected Issues and Statistical Appendix*. Washington: International Monetary Fund, 2003. 132 pgs.
- [26] International Monetary Fund. *Zimbabwe: Statistical Appendix*. Washington: International Monetary Fund, 2004. 47 pgs.
- [27] International Monetary Fund. *Zimbabwe: 2009 Article IV Consultation—Staff Report; Public Information Notice on the Executive Board Discussion; and Statement by the Executive Director for Zimbabwe*. Washington: International Monetary Fund, 2009. 47 pgs.
- [28] JENKINS, C., KNIGHT, J., *The Economic Decline of Zimbabwe*. 1st ed., New York: PALGRAVE, 2002a. 329 pgs. ISBN 0-333-97027-6.
- [29] JENKINS, C., THOMAS, L. *Foreign Direct Investment in Southern Africa: Determinants, Characteristics and Implications for Economic Growth and Poverty Alleviation*. Oxford: University of Oxford, 2002b. 60 pgs.
- [30] KOVANEN, A. *Zimbabwe: A Quest for a Nominal Anchor*. Washington: International Monetary Fund, 2004. 40 pgs. WP/04/130.
- [31] KWIDINI, T. Zimbabwe: “Dollarisation” of Economy Hitting Poor Hard. *GlobalIssues.com*. Dostupný z WWW <
<http://www.globalissues.org/news/2009/01/24/410>>
- [32] LAHMEYER, J. *Population Statistics* [online]. [cit. 2009-11-27]. Dostupný z WWW <
<http://populstat.info/>>
- [33] LINDNER, T. Nesnáším Boba Geldofa. *Respekt*. 2009a, roč. 20, č. 48, s. 42-44. ISSN 0862-6545.

- [34] LINDNER, T. Zázrak v Malawi. *Respekt*. 2009b, roč. 20, č. 31, s. 26-27. ISSN 0862-6545.
- [35] *List of companies of Botswana* [online]. Wikipedia. 2010 [cit. 2010-03-18]. Dostupný z WWW: <http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_companies_of_Botswana>
- [36] *Google Maps* [online]. Google. 2009 [cit. 2009-12-09]. Dostupný z WWW: <<http://maps.google.com>>
- [37] MASALILA, K., MOTSHIDISI, O. Botswana's exchange rate policy. *BIS Papers, No 17, Regional currency areas and the use of foreign currencies*. Basel: Bank for International Settlements. 2003. Vol. 17, pgs 122-127. Dostupný z WWW <<http://www.bis.org/publ/bppdf/bispap17m.pdf>>
- [38] MEHROTRA, S. *Integrating Economic and Social Policy: Good Practices from High-Achieving Countries*. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre, 2000. 41 pgs. ISSN 1014-7837
- [39] MIKOLÁŠ, R. Hongkong se snaží zbavit Mugabeho. *Hospodářské noviny*. 2009, roč. 53, č. 37, s. 8. ISSN 0862-9587
- [40] Ministerstvo zahraničních věcí České republiky [online]. *Teritoriální informace*. Dostupný z WWW <http://www.mzv.cz/jnp/cz/encyklopedie_statu/afrika/zimbabwe/>
- [41] MACKENZIE, G. A., STELLA, P. Quasi-Fiscal Operations of Public Financial Institutions. Washington: International Monetary Fund, 1996. 142 pgs. ISBN 13:978-1-55775-583.4
- [42] MOYO, S., RUTHERFORD, B., AMANOR-WILKS, D. Land Reform & Changing Social Relations for Farm Workers in Zimbabwe. *Review of African Political Economy*. 2000, Vol. 27, No. 84, pp. 181-202. Dostupný z WWW <<http://www.jstor.org/pss/4006595>>
- [43] MUÑOZ, S. *Suppressed Inflation and Money Demand in Zimbabwe*. Washington: International Monetary Fund, 2006. 18 pgs. WP/06/15.
- [44] MUÑOZ, S. *Zimbabwe's Export Performance: The Impact of the Parallel Market and Governance Factors*. Washington: International Monetary Fund, 2006. 15 pgs. WP/06/28.

- [45] MUÑOZ, S. *Central Bank Quasi-fiscal Losses and High Inflation in Zimbabwe: A Note*. Washington: International Monetary Fund, 2007. 20 pgs. WP/07/98.
- [46] OYAMA, T. *Determinants of Stock Prices: The case of Zimbabwe*. Washington: International Monetary Fund, 1997. 44 pgs. WP/97/117.
- [47] *Rhodesia* [online]. Wikipedia. 2010 [cit. 2010-03-05]. Dostupný z WWW: <
<http://en.wikipedia.org/wiki/Rhodesia>>
- [48] *Rhodesian Bush War* [online]. Wikipedia. 2010 [cit. 2010-03-05]. Dostupný z WWW: <
<http://www.nyulawglobal.org/globalex/zimbabwe.htm>>
- [49] SACHS, J., WARNER, A.M. *Sources of Slow Growth in African Economies*. Journal of African Economies. 1997, Volume 6, Number 3, pp. 335-376. Dostupný z WWW: <
<http://www.earthinstitute.columbia.edu/sitefiles/file/about/director/documents/jrnafec1297.pdf>>
- [50] SAKI, O., CHIWARE, T. *The law in Zimbabwe*. 2007. Washington: Hauser Global Law School Program, New York University School of Law. Dostupný z WWW <
<http://www.nyulawglobal.org/globalex/zimbabwe.htm>>
- [51] SINGER, P. Česnekem na AIDS. *Respekt*. 2008, roč. 19, č. 52, s. 87, ISSN 0862-6545.
- [52] UNITED NATIONS. *World Population Prospects*. 2008 [cit. 2009-11-26]. Dostupný z WWW
<http://www.un.org/esa/population/publications/wpp2008/wpp2008_text_tables.pdf>
- [53] WORLD HEALTH ORGANIZATION. *Cholera in Zimbabwe*. 2008 [cit. 2010-03-18]. Dostupný z WWW: <http://www.who.int/csr/don/2008_12_02/en/index.html>
- [54] *Zimbabwean dollar* [online]. Wikipedia. 2010 [cit. 2010-03-22]. Dostupný z WWW: <
http://en.wikipedia.org/wiki/Zimbabwean_dollar>
- [55] *Zimbabwean parliamentary election, 2008* [online]. Wikipedia. 2010 [cit. 2010-03-22]. Dostupný z WWW: <
http://en.wikipedia.org/wiki/Zimbabwean_parliamentary_election,_2008>
- [56] *Zimbabwean presidential election, 2008* [online]. Wikipedia. 2010 [cit. 2010-03-18]. Dostupný z WWW: <
http://en.wikipedia.org/wiki/Zimbabwean_presidential_election,_2008>